

Kwartaalblad
over
bijbelvertalen
15e jaargang
september 1996

*Afscheidsspecial
prof.dr. J. de Waard*

Met *Andere* Woorden

Interview met prof.dr. J. de Waard

pagina 5

Anja de Zeeuw

A personal testimony

pagina 15

dr. Manuel M. Jinbachian, UBS

Cohesie en relevantie in Lukas 5

pagina 19

Marlon D. Winet

Over tekstkritisch onderzoek

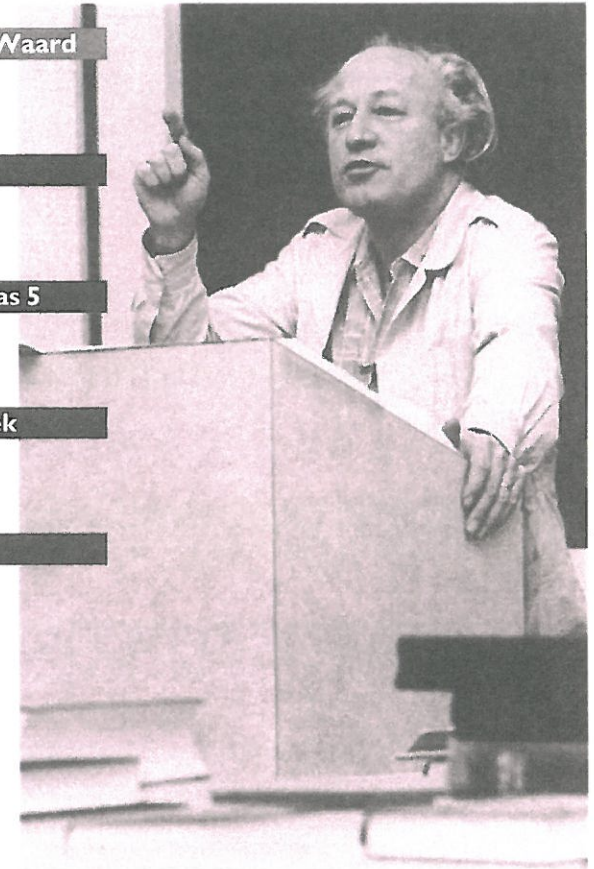
pagina 31

prof.dr. A. van der Kooij

Bibliografie

van dr. Jan de Waard

pagina 39

Met *Andere* Woorden

Kwartaalblad over bijbelvertalen

15e jaargang nr. 3, september 1996

Uitgave:

Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
Maerten van Heemskerkstraat 25a, 2021 ZG Haarlem
Tel (023) 522 41 00 Fax (023) 527 38 77

N.B. Vanaf 1 november 1996 wordt het bezoekadres:

Zijlweg 198, 2015 CK Haarlem
Tel (023) 514 61 46 Fax (023) 534 20 95.

In samenwerking met:

Vlaams Bijbelgenootschap
H. d'Ydewallestraat 61, 8730 Beernem, België
Tel (0)50-791022.

Redactie:

A.W.G. Jaakke, dr. K.A. van der Jagt, dr. L. van Kampen, dr. L.J. de Regt en
mw.drs. J. de Zeeuw.

Redactiesecretariaat:

Nederlands Bijbelgenootschap, mw. M.G. Kronemeijer,
Tel (023) 522 41 18.

Beeldredactie:

mw. A.E. Haverman

Vormgeving:

mw. I. Pieper / Tineke Wieringa BNO, Haren (basis-layout)

Druk:

Grafisch Bedrijf Papyrus bv, Diemen

Met *Andere* Woorden wordt gratis toegezonden aan hen die geïnteresseerd zijn in het vertalen en doorgeven van de bijbel.

Adreswijzigingen aanbrengen op de adresband van dit nummer en deze retour zenden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Giften voor het werk van het Nederlands Bijbelgenootschap in binnen- en buitenland, en bijdragen ter bestrijding van de kosten van dit blad kunnen gestort worden op giro 30 04 82 van het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem, onder vermelding van 'gift Met *Andere* Woorden'.

Voorbehoud:

De redactie wijst erop dat de mening die uit de artikelen spreekt niet overeen hoeft te komen met de mening van de redactie.

ISSN 0168-1869

Zoals *De Waard* is ...

Een 'special' van *Met *Andere* Woorden* misstaat niet om prof.dr. Jan de Waard enigszins te typeren. Hij is immers ook speciaal. Een bijzonder hoogleraar, in alle betekenissen van het woord, die nu met emeritaat gaat.

Dit nummer biedt overzichten van zijn loopbaan en van zijn publicaties. Beide indrukwekkend naar lengte en veelzijdigheid. Die bonte mengeling van activiteiten is kenmerkend voor Jan de Waard. Bedreven is hij in de theorie, maar dan gericht op de praktijk. Een kenner van het verleden, maar gericht op de toekomst.

De Waard kan frank en vrij uit de hoek komen, maar wordt ook geroepen tot delicate taken op wetenschappelijk en kerkelijk terrein. Hij heeft bijgedragen aan de *Guidelines for Interconfessional Translation*, die tussen het Vaticaan en de Wereldbond van Bijbelgenootschappen zijn opgesteld. Ook nam hij reeds jaren geleden deel aan overleg met de orthodoxe kerken. Zijn optreden als gasthoogleraar in Genève, Rome en St. Petersburg weerspiegelt een brede oecumenische erkenning en waardering.

De benoeming van De Waard tot eerste hoogleraar aan de leerstoel Bijbelvertalen kwam voor niemand als een verrassing. Opvallend is de veelkleurige stoet studenten en promovendi die hij wist te stimuleren. Op verschillende terreinen zal prof. De Waard zijn bijdragen blijven leveren, levend als een Fries in Frankrijk of als een Fransman in Friesland.

Het Nederlands Bijbelgenootschap en de Wereldbond van Bijbelgenootschappen zijn Jan de Waard veel dank verschuldigd voor de bijdragen die hij - als begeleider en docent - aan de theorie en de praktijk van het bijbelvertalen heeft gegeven. Zoals *De Waard* is, gaf hij aan zijn gasten vertrouwen, die verder werken ten dienste van het Woord.

Wim van Galen

plv. algemeen secretaris Nederlands Bijbelgenootschap

Foto omslag:

Prof.dr. J. de
Waard in een
kenmerkende
pose als docent
tijdens een
vertaalseminar in
Zuid-Afrika, 1979.
Foto: UBS

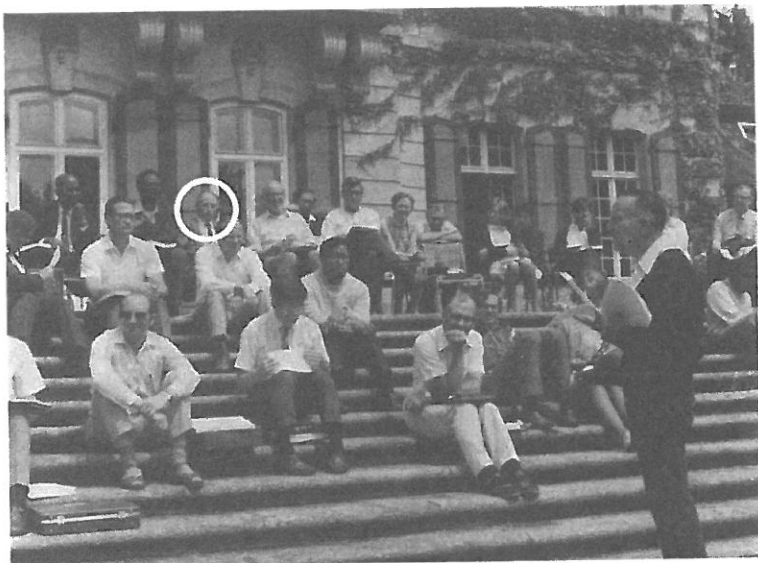

Prof.dr. Jan de Waard
Foto: NBG/Sandra Haverman

Biografie prof.dr. Jan de Waard

Geboren te Sommelsdijk 24 april 1931

- Opleiding:**
- HBS-A Thorbecke Lyceum Den Haag 1948
 - Staatsexamen Gymnasium-A 1950
 - Doctoraal Theologie RUL 1957
 - Promotie RUL 1965
 - Studie algemene taalwetenschap en Bantoetalen RUL 1964-1966
- Loopbaan:**
- predikant Ned. Herv. Kerk Nes en Wierum 1956-1961
 - predikant Ned. Herv. Kerk Tzum 1961-1964
 - predikant voor buitengewone werkzaamheden der Ned. Herv. Kerk 1964-
 - vertaalconsulent Wereldbond van Bijbelgenootschappen voor Franssprekend Centraal-Afrika 1966-1972
 - hoogleraar semantiek Faculté de Théologie Protestante Yaoundé, Cameroun 1968-1972
 - vertaalconsulent voor Europa Wereldbond van Bijbelgenootschappen 1972-1974
 - vertaalcoördinator voor Europa en het Midden-Oosten Wereldbond van Bijbelgenootschappen 1972-1992
 - hoogleraar Oude Testament Université des Sciences Humaines de Strasbourg 1977-1979
 - gasthoogleraar Universiteit van Genève, Pontificaal Bijbelinstituut Rome en Orthodox seminarie St. Petersburg 1980-1982
 - hoogleraar Bijbelvertaalkunde Université des Sciences Humaines de Strasbourg (Faculté de Théologie Protestante) 1983-1993
 - hoogleraar (Bijbel)vertaalkunde Vrije Universiteit 1988-1996
 - interregional coordinator of Work on Ancient Languages and Texts United Bible Societies 1992-

Derde van links op de bovenste rij: Prof. De Waard, op een vertalersconferentie van de United Bible Societies (UBS) in 1966.

Foto: NBG

Interview met prof.dr. Jan de Waard:

‘Goede vertaling vertaalt retorische structuren!’

Anja de Zeeuw

Op 1 september jl. heeft prof.dr. Jan de Waard formeel een punt gezet achter zijn werk als bijzonder hoogleraar bijbelvertaalkunde aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Prof. De Waard was de eerste hoogleraar op deze bijzondere leerstoel Bijbelvertalen van het Nederlands Bijbelgenootschap aan de Vrije Universiteit. Deze werd in 1988 officieel opgericht aan de theologische faculteit van de VU.

Aan acht jaar hoogleraarschap namens het Nederlands Bijbelgenootschap komt dus voor prof. De Waard een eind. In die acht jaren hebben vele studenten een inleidingscollege van hem gehad over bijbelvertaalkunde, talrijke doctoraalstudenten hebben werkcolleges gevolgd en ruim tien promovendi zijn door De Waard begeleid bij hun promotie-onderzoek. Met enkele promovendi zal hij ook na zijn emeritaat contact onderhouden over hun onderzoek. Want het jus promovendi mag hij nog vijf jaar uitoefenen. Een gesprek met de scheidende hoogleraar.

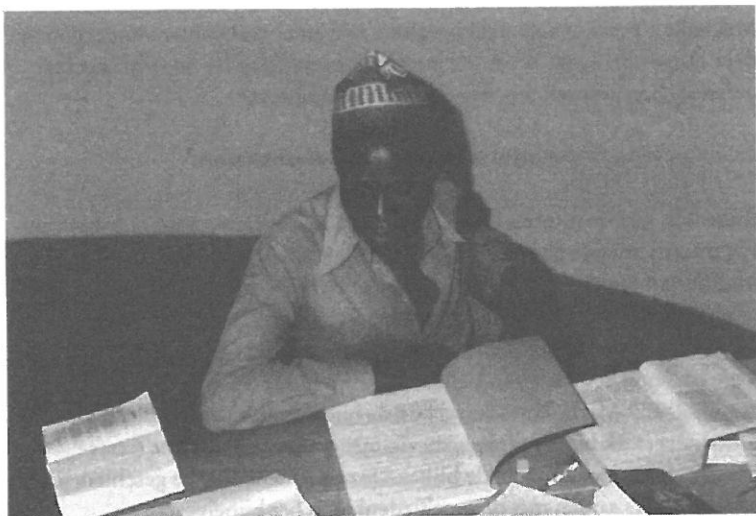
Hoe is uw interesse in de bijbel ontstaan?

‘Eigenlijk is mijn interesse in de bijbel van huis uit ontstaan. Ik kwam uit een traditie waarin de bijbel als belangrijk werd beschouwd. Dit was een traditie van humanisme en christendom die orthodox genoemd kan worden, met sterke liberale elementen. Kerkelijk kan ik mijn ouderlijk milieu niet goed duiden. Ook in mijn studententijd - ik studeerde theologie en Semitische talen in Leiden - is mijn interesse in de bijbel gestimuleerd. Mij boeide vooral hoe de bijbel in een communicatieproces functioneert. Ik hield mij graag bezig met de hermeneutische (interpretatie-) geschiedenis van de bijbel. Deze hermeneutische geschiedenis hangt immers samen met de geschiedenis van het bijbelvertalen. Vanuit mijn studie theologie en Semitische talen ben ik bezig geweest met de oudste vertalingen van de bijbel in het Grieks en Latijn, met name de Septuagint. Mijn vraag was: bestaat er een theologie van het bijbel-

vertalen? In hoeverre is er sprake geweest van een actualisering van de Hebreeuwse tekst in het Grieks van de Septuagint, bijvoorbeeld bij Jesaja en Spreuken?’

Op welke wijze bent u bij het bijbelvertalen betrokken geraakt?

‘Toen ik predikant in Tzum was kwam Ype Schaaf, die destijds voor het Nederlands Bijbelgenootschap werkzaam was en dichtbij ons woonde, naar me toe met de vraag: “Wil je niet naar Afrika gaan als vertaalconsulent?” Toen is dit hele proces aan het rollen gebracht. Daarna heb ik anderhalf of twee jaar studieverlof gehad om mijn dissertatie, waar ik al mee bezig was, af te maken. Ik heb me in die jaren naast het werken aan mijn dissertatie ook beziggehouden met algemene linguïstiek en bantoeïstiek, omdat ik voornamelijk in Kameroen werkzaam zou zijn. Het werk in Kameroen en Gabon was destijds de verantwoordelijkheid van het Nederlands Bijbelgenootschap; ik spreek nu over een periode lang voordat er een regio Afrika van de United Bible Societies was die deze verantwoordelijkheid droeg. Ik zou me speciaal met Bantoetalen in Zuid-Kameroen en Gabon gaan bezighouden. In Leiden kon ik me bij professor Meeuwsen bekwamen in de bantoeïstiek en de vergelijkende bantoeïstiek. Professor Meeuwsen, een Belg uit Tervuren, was een van de

Prof. De Waard hield zich bezig met Bantoetalen in Zuid-Kameroen en Gabon.

Op de foto een van de vertalers in Kameroen, Etienne Didma.

Foto: NBG/A.Th. van de Velde

grootste experts op het terrein van de Bantoe-talen en van de reconstructie van het proto-Bantoe.

Zo is dat proces begonnen. Sindsdien ben ik er niet meer uit geweest. Ik heb me altijd parallel bewogen: ik heb in het onderwijs vrijwel constant leerstoelen bezet, en ben tegelijkertijd bezig geweest als vertaalconsulent.’

Hebt u zelf de bijbel wel eens vertaald?

‘Merkwaardigerwijs heb ik zelf nooit de bijbel vertaald. Ik heb me wel beziggehouden met de vertaling van gedichten van Rilke, maar nooit met bijbelvertalen als zodanig. Of me dat nu echt ontbroken heeft, weet ik niet. Ik geloof wel dat het nuttig is dat iedere vertaalconsulent zelf probeert wat hij van het vertalen als zodanig terechtbrengt. In die zin heb ik het ook wel eens gedaan. Ik heb de vertaling van het Oude Testament van de Groot Nieuws Bijbel gedurende acht of negen jaar begeleid als vertaalconsulent. Toen heb ik vaak als vertaal oefening voor mezelf een hoofdstuk vertaald, en vergeleken met wat de vertaler ervan gemaakt had. Ik heb het dus incidenteel wel gedaan, maar meer om mezelf een beetje uit te proberen. Ik merkte toen dat mijn vertaling dicht kwam bij die van de vertalers. Ik kon voor mezelf beredeneren waarom mijn vertaling afweek, bijvoorbeeld door idiosyncrasie of eenvoudig door het feit dat mijn Nederlands door jarenlange afwezigheid uit Nederland niet meer dat van de toenmalige generatie was.’

Welke ontwikkeling hebt u doorgemaakt op uw vakgebied?

‘Als je je bezighoudt met bijbelvertalen of met vertalen in het algemeen - je moet daar geen kunstmatig onderscheid in maken, bijbelvertalen is alleen een specifiek vertaalgebied, maar het blijft vertalen - dan is het probleem dat de vertaalwetenschap nauwelijks door anderen wordt erkend. Je zit eigenlijk in een grensgebied, je bent constant bezig met andere disciplines, die voor de vertaalwetenschap hulpdisciplines zijn. Ik werd niettemin geacht vertaalkunde te doceren. Maar waar liggen de hoofddaccenten binnen de vertaalkunde? Mijn eigen interesse lag en ligt in hoofdzaak op het gebied van de eerste vertalingen, het Grieks, Latijn, het Syrisch, waarbij ik dus geprobeerd heb de geestesgesteldheid van de vroege vertolkers te reconstrueren voorzover dat mogelijk was. Zolang er mensen op de wereld zijn geweest, is er vertaald. Het heeft te allen tijde plaatsgevonden, maar men heeft het nooit beredeneerd als zodanig. Wat wij doen in de vertaalkunde is een soort van rationalisatie achteraf, een soort rationalisering van het vertaalproces dat zich mentaal afspeelt in een vertaler. Ik heb geprobeerd om met de hulpmiddelen van

de moderne vertaalwetenschap - al dan niet erkend - te beschrijven wat er in de oudheid heeft plaatsgevonden. Ik kwam toen tot de verrassende ontdekking dat wat wij tegenwoordig vaak functioneel-equivalent vertalen noemen, al tweeduizend jaar geleden plaatsgevonden heeft in de Griekse vertaling van Jesaja en Proverbia, Spreuken. Er is dus eigenlijk niets nieuws onder de zon. Maar de vertalers van destijds hebben dat nooit beredeneerd - je kunt dat echter reconstrueren.

Ik ervoer dat als een grote hulp, omdat je in de moderne tijd vaak aan-gevallen wordt vooral door traditionele mensen die zeggen: vertalen in hedendaagse taal is geen vertalen meer. Maar als je dan kunt aantonen dat de makers van de vertalingen die door de orthodoxie als geïnspireerd worden beschouwd, zoals de Griekse, in feite hetzelfde deden als wij vandaag de dag doen, dan is dat een sterk argument tegen het traditionalisme in het bijbelvertalen. Dat is een invalshoek die voor mij belangrijk is geweest, en waarmee ik nog steeds bezig ben. Dat heeft ook te maken met het feit dat ik van huis uit tekstcriticus ben.

Op het ogenblik ben ik een van de editors, lid van het editorial committee, van de *Biblia Hebraica Quinta*, de nieuwe uitgave van de Hebreeuwse bijbel die voor 2002 is gepland, de opvolger van de *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Ik moet het tekstkritisch apparaat schrijven bij Ruth en Spreuken, Proverbia. Dat past helemaal in mijn oude tekstkritische opvoeding.

Ik heb dus geprobeerd om het tekstkritische aspect en het vertaalkundige aspect met elkaar te verbinden, zoals dat tot dusver niet of nauwelijks plaatsvond. De achtergrond daarvoor is mijn visie dat een hoop tekstkritische problemen in feite geen tekstkritische problemen zijn, in de engere zin van het woord, maar interpretatieproblemen. En als we niet in staat zijn om eerst de vertaaltechnieken van de oude vertalers te beschrijven - of ze die nu bewust of onbewust hebben toegepast -, kunnen we onmogelijk een andere Vorlage achter de hele problematiek beschrijven, ontwikkelen of bedenken. Hier komen de twee interesses die ik had en heb op sterke wijze samen.

Ik heb op het vakgebied iets geprobeerd te doen wat nooit gedaan is. Daar ligt dus een zekere originaliteit, voorzover je bij wetenschappelijk onderzoek van originaliteit kunt spreken. Ik dacht dat dat algemeen wel min of meer erkend was.

De uitgave van de *Biblia Hebraica Quinta* houdt me in sterke mate bezig, en zal dat in de toekomst blijven doen. Dat gaat boven mijn gewone werkzaamheden uit.

Die ontwikkeling heb ik dus doorgemaakt wat betreft mijn interesse op mijn vakgebied; ik sta nu op een totaal ander punt dan dertig jaar geleden. Ik meen dat ik daar enige vooruitgang in heb geboekt.

Een andere ontwikkeling is gerealiseerd door de ervaring van het bezig zijn met vertaalprojecten. Als je zoals ik in Afrika met vertaalprojecten in veertig verschillende talen bezig geweest bent, plus een aantal projecten in Azië incidenteel hebt verzorgd, plus ongeveer 23 projecten in Europa van het begin tot het einde hebt begeleid sinds 1972, dan krijg je een enorme hoeveelheid ervaring. Door die ervaring zie je op een gegeven moment dat de probleemvelden of de groepen problemen telkens hetzelfde zijn, alleen zijn de antwoorden verschillend. Je kunt dus haast al vanuit de ervaring postuleren: ik kom in dat project vast dat probleem tegen, want dat ben ik overal tegengekomen en ik ga er maar van uit dat het hier ook bestaat. In de praktijk is bewezen dat dat ook het geval is.

Je zou dus als het ware probleemvelden binnen de bijbelvertaalkunde nauwkeurig kunnen beschrijven als je dat wilt. Alleen omdat de culturele factor erbij komt in het vertalen is in iedere cultuur het antwoord anders. Er zijn een heleboel probleemvelden. In de eerste plaats de culturele probleemvelden: bepaalde items vanuit de Semitische of de Griekse cultuur ontbreken in andere culturen. Daar moet je dus een substituuut voor vinden. Bijvoorbeeld: in het Fulani heb je veel woorden voor koe, omdat de bevolking gespecialiseerd is in de veeteelt en dus gespecialiseerde terminologie heeft. Die woorden hebben niets met elkaar gemeen, terwijl je in de bijbel maar één woord voor koe hebt, bijvoorbeeld in de uitdrukking 'koeien van Basan'. Welk woord uit die vele moet je dan kiezen, temeer als de cultuur gespecialiseerd is in terminologie voor koeien, en er geen algemeen begrip voor bestaat? Dat soort culturele problemen vind je overal terug.

In de tweede plaats heb je problemen die door de interpretatie van de tekst als zodanig worden gewekt, omdat de Hebreeuwse en Griekse brontekst niet duidelijk zijn en alleen een tekst die duidelijk is, goed vertaald kan worden. Iedereen valt dus over hetzelfde interpretatieprobleem en vraagt daar een oplossing voor.

In de derde plaats is de vertaling van metaforen van enorm belang. Die brengen meestal de impact van de tekst over, en zijn belangrijk voor de communicatie en de interesse die de tekst wekken wil of moet. Metaforen zijn sterk cultureel gebonden, dus in zekere zin is dit probleemveld een subveld van het culturele veld. Het is een zeer specifiek probleem. Als een metafoor niet bestaat, moet je hem dan toch overnemen? Hoeveel begrip wekt zo'n leen-metafoor? Moet je de betekenis vaststellen - de grond van de vergelijking en het beeld van de vergelijking - en dan zien of je een verwante metafoor kunt vinden die in hetzelfde semantische veld ligt in de ontvangende taal? Welke prioriteiten moet je ontwikkelen? Kun je metaforen vaak laten vallen en ze parafraseren, ze door een niet-metafoor, een

vergelijking bijvoorbeeld vervangen? In hoeverre is dat geoorloofd? Die vragen komen overal op en zijn altijd verbonden aan dezelfde bron. Hoe vertaal je bijvoorbeeld "Issaschar is een ezel" als je bedenkt dat een ezel in onze en vele andere culturen geen positieve term is?

In de vierde plaats heb je taalstructuurvragen. In de vijfde plaats is er het vraagstuk van het inclusief of exclusief taalgebruik. Is het paulinische "wij" inclusief of exclusief? Bedoelt hij zichzelf alleen of bedoelt hij: ik en mijn medebroeders, dus gelovigen en sluit hij de anderen uit? In talen waarin je inclusieve en exclusieve eerste personen hebt, is dat uitermate belangrijk.

Dit zijn puur linguïstische aspecten aan het vertalen. Ik noem er nu maar een paar. Je zou een heleboel van die problemengroepen kunnen noemen en beschrijven. Sommige dingen heb ik met Nida beschreven in een aantal van mijn boeken. Maar een compleet overzicht van deze probleemvelden is er niet. Daar is wel behoefte aan. Het zou ook een aardig leerboek kunnen zijn, maar daarvoor heb ik nooit tijd gehad.'

Hoe bent u naar het hoogleraarschap toegegroeid?

'Ik heb altijd interesse gehad in onderwijzen. Dat ligt je of dat ligt je niet. Dat vind je leuk of dat vind je niet leuk. Ik ben leraar geweest aan de christelijke kweekschool in Dokkum, waar ik gedurende vier jaar cultuurgeschiedenis van het christendom en archeologie en aardrijkskunde van het Midden-Oosten heb gegeven. Ook in Kameroen heb ik gedoceerd, namelijk semantiek, een van de belangrijkste aspecten van de bijbelvertaalkunde, die in die tijd terecht erg veel belangstelling wekte. Dat is op het ogenblik in mindere mate het geval. In Straatsburg ben ik tien jaar lang hoogleraar geweest, terwijl ik ook in Genève, Rome en Sint Petersburg gastcolleges heb gegeven.'

Welke accenten hebt u gelegd of willen leggen in uw onderzoek en onderwijs als hoogleraar?

'Ik heb verschillende dingen benadrukt. Ten eerste heb ik geprobeerd aandacht te vestigen op vertaaltypen. Ik heb geprobeerd een typologie van het vertalen te geven. Mijn inleidingscolleges waren altijd gegroepeerd rond de vertaaltypologie. Daarmee bedoel ik de interlineaire vertaling, letterlijke vertaling, filologische vertaling, linguïstische vertaling, functioneel-equivalente vertaling, enzovoorts. Ook heb ik de overgangen tussen de typen laten zien. Want aan de hand van een typologische benadering kun je de hele geschiedenis van het bijbelvertalen samenvatten. Het is vrij moeilijk om de typen te beschrijven, omdat je niet alleen

zuivere typen hebt maar ook mengtypen. Maar het is goed om het mengkarakter van die typen aan te geven en te zien wanneer ze niet consequent zijn, omdat dat ook helpt bij het bepalen van de typologie. Ik had maar 12 uur inleidingscollege per jaar, en heb me daarin geconcentreerd op de typologie, omdat mensen eerst een behoorlijk duidelijk overzicht van het veld moeten hebben voor zij in details kunnen treden op bepaalde punten.

De doctoraalcolleges waren voor een groot gedeelte werkcolleges. Deze waren bestemd voor een veel breder publiek, want daar werd je geleid door de interesse en de competentie van de studenten. Het ene jaar had je een groep waarin mensen zaten met een behoorlijk goede kennis van het Grieks en totaal geen kennis van het Hebreeuws, de andere keer had je mensen die allemaal Hebreeuws kenden en bijna geen Grieks. Je moest proberen binnen die beperkte mogelijkheden bepaalde accenten te leggen die daar door mee bepaald worden.

Er waren enige accenten die ik te allen tijde legde, onafhankelijk van competentie en interesse. Bijvoorbeeld op de retorische structuren van teksten. Ik meen dat een goede vertaling niet een vertaling is van woorden, zinnen of teksten, maar van de retorische structuren van teksten. Omdat de wijze waarop de teksten geformuleerd zijn en binnen de tekstgrenzen met elkaar samenhangen bepaald wordt door de retorische structuur. Het accent dat de oorspronkelijke schrijver of de redacteur heeft willen leggen, heeft hij erin gelegd via de retorische structuur. Hier hebben we met het accent van het origineel te maken. Dat accent is wat vertaald moet worden.

Ik denk aan verschillende structuren, aan de structuur van een tekst als geheel, bijvoorbeeld een chiastische structuur of een parallélisme, of aan een retorische structuur op zinsniveau. Dat is vaak gedaan om een bepaald effect te wekken. Dan is het aan ons om eerst vast te stellen wat dat effect is dat de oorspronkelijke schrijver of redacteur heeft beoogd. Dat is niet eenvoudig om dat te definiëren. Maar tenzij je dat definieert of definiëren kan, ben je niet in staat die tekst te vertalen op de juiste wijze. Met andere woorden: een goede vertaling is een vertaling van de retoriek van de tekst. Ik heb daarom altijd geprobeerd zoveel mogelijk bezig te zijn met de retorische structuur en opzet van een tekst.'

Kunt u voorbeelden geven dat het helemaal misgaat in een vertaling als je deze retorische structuur niet goed onderkent?

'Dat is niet zo moeilijk. Neem bijvoorbeeld de laatste verzen van Lucas 9, de laatste rede-eenheid van dat hoofdstuk. Dat is een soort drieliuk waarin iemand eerst tot Jezus zegt: ik wil u volgen. Dan heb je het middengedeel-

Prof. De Waard is ten nauwste betrokken geweest bij de herziening van de *Guidelines* voor bijbelvertalers van de United Bible Societies en het Secretariaat voor de Christelijke Eenheid van de Rooms-Katholieke Kerk. Op de foto een vergadering van de nieuwtestamentische vertaalcommissie in de buurt van Turijn. Tweede van links de secretaris van het Italiaanse bijbelgenootschap dr. Renzo Bertalot en naast hem kardinaal Pellegrino van Turijn. Vijfde van links, achter de tafel: prof. De Waard.
Foto: Privé-archief prof. De Waard

te, het middenpaneel, waarin Jezus tegen iemand anders zegt: volg mij. Dan volgt het derde luik waarin iemand opnieuw zegt: ik wil u volgen. Wie een dergelijke tekst in een westerse taal moet vertalen, zoekt de climax van dat verhaal aan het eind van het derde luik. Bij ons komt een climax immers aan het eind. Maar in deze lucanische structuur ligt het accent aan het eind van het middendeel, waar niemand het verwacht. Lucas doet dat vaker. Wanneer dat niet onderkend wordt, leidt dat tot bizarre dingen in vertalingen. Soms is een en ander dan nog in een voetnoot verklaard, maar het is jammer als dit inzicht niet verdisconteerd wordt in een vertaling.

Ook kan Amos 5:1-17 als voorbeeld dienen. Dit hoofdstuk heeft een chiasische structuur, een X-structuur. Net als bij Lucas bevindt de hoofdboodschap zich in het centrum: "De HEER is zijn naam". In de Duitse Groot Nieuws Bijbel, *Die Gute Nachricht*, is de gespiegelde volgorde duidelijk gemaakt ook in de lay-out. Daar is het zo afgedrukt: a-b-c-d-e-d+-c+-b+-a+. De structuur bepaalt daar de ruimtelijke organisatie van de tekst.'

Welke accenten hebt u nog meer gelegd in uw onderwijs?

'Ik heb studenten ook duidelijk willen maken dat waar bijbelvertalingen sterk van elkaar afwijken, dat vaak te herleiden is op de interpretatiegeschiedenis. Neem psalm 29 in Russische bijbelvertalingen. De oude kerk-slavische vertaling grijpt terug op de Septuagint. Deze Griekse bron heeft psalm 29 geparafraseerd. De interpretatie loopt in vele opzichten parallel aan die van de targoom, een Aramese vertaling van het Oude Testament.'

Wat is uw visie op de toekomst van het bijbelvertalen?

'De bijbelvertaalkunde zal zich verder ontwikkelen. Een aantal kernproblemen is opgelost. Aan retoriekproblemen moet nog gesleuteld worden. Het klimaat zit echter tegen. Er is geen enkele interkerkelijke samenwerking van formaat.

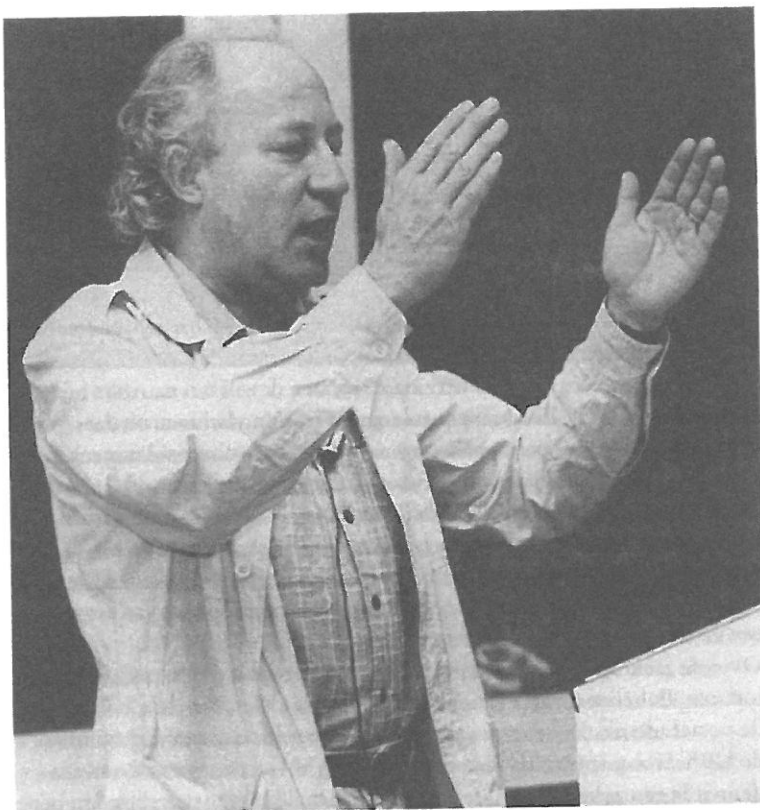
De United Bible Societies en het Secretariaat voor de Christelijke Eenheid van de Rooms-Katholieke Kerk hebben weliswaar in 1988 de *Guidelines* voor bijbelvertalers uit 1968 herzien. Daar ben ik zelf ten nauwste bij betrokken geweest. Dankzij enorme samenwerking hebben we daar goede veranderingen in aan kunnen brengen. Je moet je realiseren dat meer dan de helft van de vertaalprojecten in de wereld interconfessioneel is. Nu is er een enorme openheid in de *Guidelines* gekomen. Naast "protestanten" worden ook "andere christelijke geloofsgemeenschappen" daarin genoemd. Hoewel deze *Guidelines* dus beter zijn, is er niet eenzelfde enthousiasme te bespeuren in de praktijk. Er is meer sprake van argwaan, om de situatie in het algemeen te typeren.

Over de toekomst van de leerstoel Bijbelvertalen aan de VU wil ik me niet uitlaten. Ik ben wel van mening dat voor het uitdelen van de scholarships, de postacademische beurzen, nu veel beter wordt samengewerkt binnen de UBS. Hoe populair de leerstoel was, hing af van de interesse van studenten in een zeker jaar. In de jaren dat ik aan de leerstoel verbonden ben geweest, was het laagste aantal geïnteresseerde studenten twee, het hoogste 12 of 13. Ook al fluctueerde dit aantal, het onderwijs fluctueerde niet.'

Hoe kijkt u terug op uw loopbaan?

'Ik kijk niet graag terug. Ik ben graag bezig met projecten van vier of vijf jaar. Als ik al terugkijk ben ik kritisch en verbaasd: blijkbaar zat er een zekere ontwikkeling in mijn denken.'

Mw.drs. Anja de Zeeuw is hoofd Public Relations van het Nederlands Bijbelgenootschap.

As a Translation person Jan de Waard taught us to love the text.
Photo: United Bible Societies

A Personal Testimony for Prof. Dr. Jan de Waard

dr. Manuel M. Jinbachian

I have known Prof. Dr. Jan de Waard since 1980. I have known him as the Europe Regional Translation Coordinator, as a Professor, as a colleague and as a friend. I first met him at the Triennial Translation Workshop at Khania, Crete, May 1980. He was then the Europe Regional Translation Coordinator (RETCO) and I was a new Translation Advisor for the Asia-Pacific Region. His interest and warm attitude toward an unfamiliar person like me was impressive. My RETCO at the time was quite different from him. The two did not have much in common and I knew which of the two I would have preferred to have as RETCO.

In 1982, North Africa, West Asia and Turkey (NAWAT) Subregion joined Europe to form the Europe Middle East Region and Prof. Jan de Waard indeed became my RETCO. I came to know him better and appreciated his abilities and unassuming attitude even more. He was always ready to give a helping hand and the necessary guidance in time of need. When I was given a year of study leave to work toward my doctorate, he willingly took upon himself the responsibility of organising the question of our housing and my study programme. All we needed to do was pack our suitcases and arrive in Strasbourg en famille. It was in Strasbourg that I got to know Prof. de Waard personally.

Lectures at Strasbourg

At the Protestant Faculty of Theology, Prof. de Waard was a respected teacher. The students knew him and appreciated his lectures very much. His office at the faculty was always open for his students and he found the time to meet with them. He has left an indelible mark on a whole generation of students who have studied under him at the University. The

class room was the arena where he poured out the broad river of knowledge he had on the Old Testament text, the Septuagint and the Theory of Translation. We as students enjoyed his lectures because they were interesting, challenging and new. It was with anticipation that we awaited for his two hours and a half seminar that was held every Monday afternoon.

For the undergraduate students he had a special seminar to teach them the theory and practice of translation, for the graduate students he had a deeper insight and technique to impart. He frequently utilised the major ancient versions of the scripture - the Septuagint, Samaritan version, the Pashitto, Symmachus and the Targums - and he rarely, if ever, resorted to emending the text. He taught us to respect the Hebrew text and not be in a hurry to amend it, based on one or the other of the versions or on the basis of some theological position. He taught us to see the grammatical structure in the text but beyond that to see the deeper linguistic categories that were behind the grammatical categories which were more important for the understanding of the meaning of the text. He opened before us the secrets of the literary structure hidden in the text - such as chiasms, parallelismus membrorum etc. - and how these structures would clarify the meaning of the passage. He explained that we needed to go beyond the word and sentence level and work on the totality of the discourse, if we were to understand the real meaning of the passage.

Knowledge of languages

His vast knowledge of the Hebrew and ancient Semitic languages and his outstanding critical acumen set him apart from the rest. It was with great enjoyment that we could hear and appreciate his perception of the Hebrew sound patterns, such as the repetition of key words, consonantal patterns in a given passage. We could hear the music of the Hebrew when he read the text out loud, a music that the text hid for the uninitiated. His penetrating analytical comments, marked by an originality of its own, lend a colourful significance of the narrative under scrutiny. Jan de Waard was not only a meticulous scholar but a perfectionist. He demanded the highest standards from his students, something which was not easy to accomplish.

Text and translation

As a Translation Consultant and RETCO Jan brought a wealth of scholarship to bear on his work. His authoritative understanding and knowledge of the textual problems of the Old Testament marked him

from the others. When some textual discussion arose, all turned around to ask what he thought on the question. As a Translation person he taught us to love the text but be aware of the literalism. It was through the experience of working with the text itself and wrestling with the challenge of translation that he wanted the junior consultants to discover the outcome. He pointed out again and again that lexical and grammatical accuracy were not sufficient criteria for judging a translation. We had to consider that exigencies of biblical grammar and the exigencies of the target language before deciding on how to render the text. He wanted us to have a multifaceted approach to the Old Testament text; coming at it from different angles: the angle of textual criticism, the angle of grammatical analysis, the angle of syntactic analysis and semantic analysis and the relation of all this technical work with other disciplines in theology. Endowed with a mind of unusual originality, he pioneered new methods and techniques of interpretation. He showed us that many of the differences between the Septuagint and the Hebrew 'Vorlage' could be explained in terms of translation technique and it is futile to look for a different 'Vorlage'. I believe that I would be voicing the views of many biblical scholars and translation consultants, when I say that his views were vindicated with the discoveries of the Dead Sea scrolls from cave 4 and the textual affinities between the Hebrew text of Jeremiah and Samuel and those of the Septuagint.

His anecdotes

What set Jan apart from the others was the human spirit and joyful character he had. He did not take himself seriously. He could find a way of making fun of his own shortcomings thus making you feel that he was no different than you are. He had a story or an anecdote from Africa or some other exotic country where he had spent time for lecturing in the university or working on a Bible translation project. Stories were made even more interesting with his own 'midrash' added to it. I am sure we will all miss him now he is retired.

Dr. Manuel M. Jinbachian is Translation Coordinator for the Europe/Middle East Region on behalf of the United Bible Societies.

De Farizeeën willen Jezus in het oude keurslijf persen.

Illustratie: 'Die Phariseer' (1912) door Karl Schmidt-Rottluff, Museum of Modern Art, New York. In: *Die Bibel in der Kunst des 20. Jahrhunderts*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1988.

Foto: NBG/Sandra Haverman

Over communicatie, cohesie en relevantie in Lucas 5:33-39¹

Marlon D. Winedt

(I)

A: 'Komt Piet vanavond ook?'

B: 'Het regent heel hard hoor!'

Op het eerste gezicht lijkt de geciteerde dialoog een on-samenhangend geheel. Het lijkt alsof A geen antwoord op zijn vraag krijgt. Maar het is de context die bepaalt hoe informatie-elementen geïnterpreteerd worden.

Stel dat we weten dat Piet bijna nooit z'n huis uitgaat als het flink regent. Dan is het antwoord van B heel duidelijk. Dit komt omdat alle vormen van communicatie geschieden op basis van inferentie vanuit een specifieke context. Inferentie is het logische proces dat automatisch door ieder mens gebruikt wordt in sociale interactie. Als we bijvoorbeeld zien dat het nat is op de weg, dan weten we dat het geregend heeft. We kunnen daaruit bepaalde conclusies trekken zonder dat die expliciet gecommuniceerd worden. De verbanden en de totale samenhang van een tekst of gesprek worden eveneens bepaald door dit logische inferentieproces.

Voegwoorden, herhalingen en verwijzende voornaamwoorden zijn niets meer dan expliciete formuleringen van de samenhang binnen een bepaalde context. Hun betekenis wordt door die context bepaald; hun afwezigheid betekent niet dat er geen samenhang is. Bij het vertalen van bijbelteksten is het consequent weergeven van de samenhang vaak een gecompliceerd en misschien juist daardoor verwaarloosd aspect.

Proposities

Samenhang of cohesie in een tekst wordt bepaald door het verband tussen de proposities in een tekst, dus de logische gevolgtrekkingen tussen die proposities. Een propositie is de onderliggende betekenis en/of functie van een uitspraak of tekstgedeelte. Dus de propositie achter de zin: 'Het regent heel hard hoor!' is in bovengenoemde context: 'Piet komt niet.'

Dezelfde zin kan, afhankelijk van de context, verschillende proposities vertegenwoordigen. Intonatie en non-verbale signalen vormen ook een onderdeel van de context. Propositionen laten zien dat taalgebruik descriptief kan zijn of interpretatief: we kunnen een situatie of object direct beschrijven, of we kunnen er op een 'figuratieve' manier naar verwijzen. De onderliggende propositie in een bepaalde context van 'Jan is een zwijn' is 'Jan is slordig'. Het gebruik van metaforen, beeldspraak, directe en indirecte rede zijn voorbeelden van interpretatief taalgebruik.

Context en cohesie

Nu is het probleem met cohesie dat men moet letten op de context, de onderliggende proposities en de logische inferenties tussen die proposities. Het taalgebruik beweegt zich zo intensief van descriptief naar interpretatief - zeg maar van letterlijk naar symbolisch - en omgekeerd, dat er vaak communicatieproblemen ontstaan: in de interpretatie kan de verkeerde context worden gebruikt. Context kan o.a. zijn: de literaire plaats van een stuk in het geheel van een boek, de kenniswereld van de participanten in het communicatieproces en de werkelijke fysieke omgeving waarin de communicatie plaatsvindt. In het hierna genoemde geval van (2) zien we dat een op het eerste gezicht onsamenhangend geheel toch samenhang kan hebben, gegeven de context die in acht wordt genomen.

(2)

A: 'Wat heeft Ina gezegd?'

B: 'Je portemonnee is gevallen.'

Het kan zijn dat in (2) Ina letterlijk geciteerd wordt, maar gegeven de context waar A en B elkaar in een winkel tegenkomen, waar A net boodschappen heeft gedaan, heeft het eerder met het kwijtraken van A's portemonnee te maken. Zo zal kennis van het Nederlands, het wielrennen en de situatie op een bepaald moment in de Tour de France 1996 nodig zijn om de humor en de informatie te bevatten in een zin als: 'Sinds de dag dat de kat van honger bijna omviel, dansen de muizen over de Franse wegen.'² Het ging om de vijfvoudige tourwinnaar Miguel Indurain (de kat) die in een bepaalde etappe wegens 'hongerklop' een grotere achterstand opliep dan verwacht werd. Zijn concurrenten (de muizen) maakten er gretig gebruik van.

Belang van relevantie

Bovengenoemde voorbeelden brengen ons tot een ander belangrijk aspect van communicatie. Communicatie is gericht op dat wat relevant is voor

mensen in een bepaalde context. De inspanning die het kost om iets te begrijpen moet evenredig zijn aan de beloning die men ervoor krijgt. Hoe groter de moeite, hoe groter de beloning moet zijn. De beloning houdt in dat de nieuwe informatie, of de manier van presenteren van al bekende informatie, het wereldbeeld en denken van de ontvanger beïnvloedt. Dit kan variëren van het niet kwijtraken van je portemonnee, of het leren van iets nieuws over een land, tot humoristisch en esthetisch genot. Gedichten bijvoorbeeld zijn vaak moeilijk te begrijpen, maar de inspanning wordt ruimschoots beloond door het gewonnen inzicht en de esthetische bevrediging. Communicatie kan vaak mislukken of stroef verlopen juist omdat dit principe van relevantie wordt overtreden: het is dan niet duidelijk wat de zender bedoelt. Niet dat bewuste kennis van dit principe nodig is om te communiceren; het gaat om een principe dat inherent is aan het communicatieproces. Goede schrijvers maken soms bewust gebruik van dit principe; zij gebruiken minder alledaagse of juist logische formuleringen om een bepaald effect te scheppen.³

De besproken aspecten van communicatie kunnen worden toegepast op de vertaling van de bijbel. De bijbelse boodschap komt tot ons 'in het gewaad van mensentaal'. We kunnen ervan uitgaan dat de communicatieprincipes van taal altijd hetzelfde zijn gebleven. De moeilijkheid van de bijbelse talen is dat wij helaas geen moedertaalsprekers kunnen benaderen om bepaalde elementen van hun taal te toetsen. Wel kan de vertaler door de samenhang van de tekst nauwkeurig te bestuderen en inferenties die tussen de tekstgedeelten bestaan te achterhalen, de relevantie van de boodschap van de bijbel voor de hedendaagse lezer verduidelijken. Het blijft natuurlijk een punt van discussie hoever de vertaler mag gaan: het verschil tussen een communicatieve vertaling die rekening houdt met de kennis van de lezer en een parafraserende bewerking die geen vertaling meer is, is niet precies af te bakenen.

Griekse voegwoorden

In Lucas 5:33-39 vinden we het verhaal waarin Jezus uitlegt waarom zijn discipelen niet vasten. Hij completeert zijn uitleg met een verdere beschouwing over het gebruik van (jonge) wijn. Wat nu volgt is de tekst uit de NBG-vertaling 1951, met tussen haakjes enkele Griekse voegwoorden.

33 Doch [de] zij zeiden tot Hem: De discipelen van Johannes vasten dikwijls en doen hun gebeden, en zo ook die der Farizeeën, maar [de] die van U eten en drinken. 34 Jezus [de] zeide tot hen: Kunt gij soms de bruiloftsgasten laten vasten, terwijl de bruidegom bij hen is? 35 Doch [de] er zullen (andere) dagen komen, en wanneer de bruidegom van hen weggenomen is, dan zullen zij vasten, in die dagen.

36 Hij sprak [de] ook een gelijkenis tot hen: Niemand scheurt een lap van een nieuw kledingstuk af om die op een oud kledingstuk te zetten. Anders [ei de me ge] zal hij niet alleen het nieuwe scheuren, maar de lap van het nieuwe zal ook niet passen bij het oude. [37] En [kai] niemand doet jonge wijn in oude zakken; anders zal de jonge wijn de zakken scheuren en weglopen en de zakken gaan verloren; [38] maar [alla] jonge wijn moet men in nieuwe zakken doen. [39] En [kai] niemand, die oude gedronken heeft, wil jonge, want [gar] hij zegt: De oude is voortreffelijk.

Het Grieks kent een scala van voegwoorden die multifunctioneel zijn. Binnen het kader van dit artikel kan alleen op enkele punten gewezen worden. [kai] wordt op twee manieren gebruikt als voegwoord tussen zinnen. Het kan gewoon als verbindingswoord gebruikt worden in de betekenis van 'en', wanneer het gaat om een licht verband met het voorafgaande. Verder kan het ook 'adversatief' gebruikt worden, in de betekenis van het Nederlandse 'maar'. De functie van [kai] hangt af van de context; soms kan het zonder consequenties wegvertaald worden in de ontvangende taal, soms fungeert het om een conclusie in te leiden.⁴ Het andere vaak voorkomende voegwoord is [de], dat volgens velen een hechtere relatie weergeeft dan [kai].⁵ De continuering van de verhaallijn wordt dan gemarkeerd; in de ontvangende taal kan het weggelaten worden (zie bv. Lucas 5:36 in de NBG-vertaling 1951). [De] heeft ook een contrasterende betekenis, dan kan het o.a. met 'doch' of 'maar' vertaald worden. Een ander voegwoord dat we tegenkomen is [alla] in vers 38. Dit voegwoord is heel sterk contrasterend, het is vaak sterker dan [de] met de betekenis 'maar'.⁶

Samenhang van de tekst

Laten we de samenhang van Lucas 5:33-39 grondiger bekijken. Deze passage laat zien hoe belangrijk en moeilijk het is om de samenhang van een tekst te achterhalen en enigszins weer te geven. De opponenten van Jezus informeren waarom zijn discipelen, in tegenstelling tot die van

Johannes en de Farizeeën, niet vasten. Jezus antwoordt met de beeldspraak: 'Terwijl de bruidegom (Jezus) nog bij de bruiloftsgasten (zijn discipelen) is, zullen ze niet vasten, maar als hij weggenomen wordt, zullen ze vasten.' Jezus vervolgt in v. 37 met een parabel. Nieuwe wijn moet men in nieuwe zakken doen. Met andere woorden: de nieuwe verkondiging van het koninkrijk van God, door Jezus, kan niet en mag niet op dezelfde wijze uitgedrukt worden als de 'traditie van de vaders'. De passage eindigt met v. 39: 'En niemand, die oude gedronken heeft, wil jonge, want hij zegt: De oude is voortreffelijk.'

Het verband tussen v. 39 en de rest van de parabel is onduidelijk. Dit komt omdat vele vertalingen het Griekse [kai] als 'en' vertalen. In veel talen zal de lezer daarom automatisch proberen om v. 39 in verband te brengen met de conclusie uit v. 38: 'maar jonge wijn moet men in nieuwe zakken doen.' Het is duidelijk dat de [kai] hier in adversatieve zin wordt gebruikt - 'maar' - en waarschijnlijk als inleiding op een conclusie. De context waarin v. 39 geïnterpreteerd moet worden verschilt enigszins van die van de voorafgaande in v. 38. Vers 39 is een commentaar op de houding van de vraagstellers.⁷ Met deze spitsvondige uitspraak wordt het probleem van de opponenten van Jezus weergegeven. De beeldspraak over wijn wordt vervolgd, maar er is hier sprake van een ironische verwijzing naar de opponenten die er bij blijven dat 'de oude voortreffelijk is'.

Het gebruik van '(En) niemand' [(kai) oudeis] in v. 36, 37 en 39 geeft de parabel een mooie driedelige structuur. De onderliggende gedachte of propositie is echter anders. Jezus citeert met instemming een bekend gegeven in v. 36 en 37, maar in v. 39 gebruikt hij een ander bekend adagium met ironie en afwijzing. Met name v. 36 en 37 zijn taalkundige varianten van dezelfde propositie: 'Het nieuwe kan/mag niet in het oude gedaan worden' dat wil zeggen de nieuwe bediening van Jezus kan niet op de oude wijze van de traditionele religie geuit worden. 'Niemand' in v. 36 en 37 geldt voor degenen die de prediking van Jezus accepteren, terwijl 'niemand' in v. 39 juist degenen zijn die de nieuwe wijn in oude zakken willen doen.

De varianten

Ook de manuscriptenoverlevering van de grondtekst laat zien dat de samenhang van v. 39 met de rest problematisch is. Het woord [kai] (en) in v. 39 behoort waarschijnlijk niet tot de originele tekst; een aantal belangrijke manuscripten hebben deze variant niet.⁸ Misschien was het in v. 39 juist toegevoegd om het op v. 37 te laten lijken en om de tekst stilistisch soepeler te maken. Er is ook een groep manuscripten die heel v. 39 niet heeft; toch is het vrijwel zeker dat v. 39 in z'n geheel wel tot de

oorspronkelijke tekst behoorde.⁹ Het is zeker gerechtvaardigd om in communicatieve vertalingen rekening te houden met de moeilijkheidsgraad en de lezer op weg te helpen. Het is al moeilijk genoeg voor de gemiddelde hedendaagse lezer om de vergelijking van de jonge wijn en de oude zakken te vatten, laat staan om de onderliggende functie van v. 39 te kunnen begrijpen.

Het vertalen en de macrostructuur

Vertaaltechnisch zou het beter zijn om 'en' aan het begin van v. 39 weg te vertalen of om het adversatief te vertalen met 'maar, echter'. Jezus concludeert dat wat hij net uitgelegd heeft over het niet doen van jonge wijn in oude zakken (v. 36-38) niet (gemakkelijk) geaccepteerd wordt door zijn opponenten, die 'oude wijn' gedronken hebben. De vertaler en de lezer moeten ook rekening houden met de macrostructuur van de tekst. De plaatsing van de parabel in dit gedeelte van Lucas accentueert de onderliggende betekenis van de parabel en dus ook de functie van v. 39 als een soort conclusie. In Lucas 5:17-26 lezen we over de genezing van een verlamde. De Farizeeën en wetgeleerden worden kwaad op Jezus omdat hij de verlamde zijn zonden vergeeft. Zij spreken Jezus niet direct aan, maar hij 'doorzag/begreep hun overleggingen' [*epignous tous dialogismous*] (5:22).

In 5:27-32, het verhaal over de roeping van Levi, zien we dat de Farizeeën en schriftgeleerden tegen de discipelen morden over het feit dat de discipelen (tevens Jezus bedoelende) eten en drinken met tollenaars en zondaars. Hierna volgt het gesprek over het vasten. In 6:1-5 hebben we het verhaal waar sommige Farizeeën kritiek uiten op de discipelen omdat ze aren plukken op de sabbatsdag. In 6:6-11 geneest Jezus iemand op de sabbat; de schriftgeleerden en Farizeeën zijn weer aanwezig met hun kritische houding; ze zoeken iets om hem aan te klagen. In 6:8 vinden we een parallel met 5:22: 'Maar Hij kende hun overleggingen' [*edei dialogismous*].

Chiastische structuur

Het is nu duidelijk dat de parabel van de wijn en de zakken fungeert als een interpretatieve uitdrukking van een probleem dat een belangrijke rol speelt in de bediening van Jezus. Er is sprake van een chiastische structuur met in het midden de besproken parabel:

A	5:17-26	Genezing van een verlamde (Kritiek opponenten intern-direct op Jezus)
B	5:27-35	Roeping van Levi en vraag over het vasten (Kritiek opponenten extern-tegen de discipelen)
C	5:36-39	Parabel over jonge wijn en oude zakken
B'	6:1-5	Plukken van aren op de sabbat (Kritiek opponenten extern-tegen de discipelen)
A'	6:6-11	Genezing op de sabbat (Kritiek opponenten intern-direct op Jezus)

Natuurlijk is het zo dat v. 33 t/m 39 een continuering is van het gesprek tussen Jezus en zijn opponenten.¹⁰ Dus het is mogelijk om 5:27-39 als één geheel te classificeren, maar het is beter om de centrale plaats van de parabel te benadrukken.¹¹

De vertaler moet dus rekening houden met de gehele context van het verhaal en de gebeurtenissen. De parabel is duidelijk het zwaartepunt van dit genoemde blok. De incidenten zijn alle voorbeelden van hoe de tegenstanders Jezus in het oude keurslijf willen persen. Vers 36 introduceert het begin van de parabel; de woorden 'Hij sprak ook een gelijkenis tot hen' maken duidelijk dat wat volgt een eigen plaats inneemt. De perikoop-indeling kan zodanig gestructureerd worden dat de centrale plaats van de parabel geaccentueerd wordt. Het stuk over het vasten (v. 33-35) kan in de voorafgaande perikoop over Levi geplaatst worden of er zou na de perikopen 'De roeping van Levi' en 'Het vasten' een derde perikoop moeten komen, bv. 'Nieuwe wijn en oude wijn'. In deze derde perikoop gaat het niet alleen om het feit dat het onverstandig is om het nieuwe in het oude te doen. De tekst 'maar [alla] jonge wijn moet men in nieuwe zakken doen' is zeker de climax van de parabel. Maar de conclusie dat v. 39 ('niemand, die oude gedronken heeft ...') direct met v. 38 verbonden moet worden is een te snelle en oppervlakkige interpretatie, die over het hoofd ziet dat v. 39 op zichzelf de pointe is van het grotere geheel (5:17-6:11).¹²

Inspanning en beloning

Dus de diepere analyse, die de vertaler niet helemaal kan weergeven, laat

zien dat de mentaliteit van de mensen die constant tegen Jezus ingaan zodanig is dat zij tevreden zijn met de status quo; de oude wijn is prima. Vers 39 geeft de 'overleggingen van hun hart' (5:22 en 6:8) op voor-treffelijke wijze weer. De moeilijkheidsgraad van v. 39 is misschien juist een teken dat het een diepere betekenis heeft. De beloning die men krijgt bij het verwerken van de parabel is evenredig aan de inspanning, het gaat om een directe kritiek op de opponenten van Jezus. Waarom gebruikt Jezus zo'n indirecte en moeilijke manier om te communiceren? Zoals reeds gezegd in de inleiding van dit artikel, heeft communicatie niet alleen te maken met het minimaliseren van inspanning; het gaat om een evenredige beloning. Een parabel kost de luisteraar meer moeite, maar de effecten zijn veel groter. Ze biedt luistergenot, maakt gebruik van bekende objecten uit de beleevingswereld van de luisteraars en nodigt uit tot actieve participatie.

Het weergeven van samenhang

De kloof tussen de hedendaagse lezer en de context van de eerste toehoorders is natuurlijk groot. Het is niet de taak van de vertaler om bv. de parabel helemaal om te zetten in descriptief taalgebruik. Met de indeling van de tekst en het gebruik van voegwoorden zijn er genoeg mogelijkheden om de lezer in de juiste richting te brengen. Vertalen blijft altijd een afweging van verschillende aspecten zoals de mogelijkheden van de ontvangende taal, type vertaling en doelgroep. De volgende suggesties kunnen helpen bij het weergeven van de samenhang van deze tekst:

Ten eerste is het, zoals al gezegd, beter om Lucas 5:33-39 niet onder de perikooptitel 'Het vasten' te plaatsen. Dit is namelijk misleidend; het gedeelte over het vasten fungeert juist als een voorbeeld van de kritiek op Jezus. Het is een illustratie van de propositie in v. 39. Behalve de reeds genoemde voorstellen tot een andere perikoopindeling is het ook mogelijk om 'Het verhaal van Levi', 'Het vasten' en de parabel onder één hoofdindeling te zetten met als opschrift bv. 'Het nieuwe wordt afgewezen voor het oude'.

Ten tweede, de NBG-vertaling 1951 vertaalt [de] in v. 33 met 'Doch'. De tegenstelling wordt mijns inziens hierdoor te sterk en te specifiek uitgedrukt. De tegenstanders van Jezus vervolgen hun kritiek door een andere vraag te stellen, er is dus sprake van een vervolg dat zou kunnen worden geïnterpreteerd als een weerwoord. De Groot Nieuws Bijbel herziene editie 1996 vertaalt [de] weg, wat goed past bij het begin van een nieuwe perikoop: 'Ook zei men tegen Jezus:'. De samenhang met het voorafgaande is door de woorden 'men' en 'Jezus' volstrekt duidelijk. De

Willibrordvertaling van 1995 (WV) kiest ervoor de literaire eenheid van 5:27-39 te handhaven en v. 33 als volgt te vertalen: 'Nu zeiden ze tegen Hem:'. Het 'nu' is een goede oplossing; het is niet temporeel, markeert het vervolg van de tekst, en geeft ook iets aan van een soort twistgesprek, tegenstelling.

Ten derde, 'maar' [alla] in v. 38 kan sterker vertaald worden. Zowel de Groot Nieuws Bijbel als de Willibrordvertaling heeft 'Nee, jonge wijn ...'. Iets in de trant van 'Zeker niet,' is ook mogelijk.

Ten vierde, de vertaling van v. 39 dient om reeds genoemde redenen verscherpt te worden. 'En niemand, die oude gedronken heeft ...', kan veranderd worden in zoiets als: 'Bovendien, niemand die ...' of 'Maar niemand die ...'. Een creatieve oplossing, die ook natuurlijker klinkt, is: 'Het probleem (met jullie) is dat niemand die ...'. Vers 39 is een verwijt aan de vraagstellers, men zou dit zelfs kunnen vertalen met 'Jullie stellen al deze vragen, omdat niemand die ...'. Dit voorstel is waarschijnlijk te vrij, maar niet geheel ondenkbaar in bepaalde talen en culturen. Verder is het mogelijk om v. 39 apart te zetten, door op een nieuwe regel te beginnen. Dit geeft aan dat niettegenstaande het inferentiële verband met de rest van de parabel, v. 39 een andere functie vervult.

Traditionele indelingen: oude wijn

Ter afsluiting, het onderzoek naar de vaak verwaarloosde aspecten van samenhang en structuur is de laatste decennia geïntensiveerd. Het onderzoek naar de functie van bv. voegwoorden in het Grieks en Hebreeuws is voor een groot deel nog onontgonnen gebied en de resultaten van wel gerealiseerd onderzoek zijn onder vertalers en exegeten niet zo breed verspreid. Meer onderzoek, zonder de pretentie van een mathematisch zekere classificatie - taalgebruik is geen exacte bezigheid - zal zeker inzichten voor het vertalen opleveren. Ook moet er meer aandacht komen voor de praktijk van structurele indeling en afbakening in ontvangende talen door middel van alinea-indeling en perikoopopschriften. Al te vaak worden traditionele indelingen klakkeloos overgenomen, terwijl ze in sommige gevallen de lezer het zicht op de structuur van de tekst ontnemen. Zou het misschien voor ons als vertalers ook gelden dat: 'Niemand die oude gedronken heeft, wil jonge, want hij zegt: De oude is voortreffelijk'?

Marlon D. Winedt is promovendus van de leerstoel Bijbelvertalen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

1. Met dank aan dr. Lénart de Regt voor zijn commentaar bij de eerste versie van dit artikel.
2. Citaat uit *De Volkskrant* van 10 juli 1996.
3. De communicatietheorie die hier op vereenvoudigde en parafraserende wijze wordt beschreven, is 'Relevance Theory'. Zie Dan Sperber en Deirdre Wilson, *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell, 1986. Ernst August Gutt, *Translation and Relevance: Cognition and Context*. Oxford: Basil Blackwell, 1991. Diane Blakemore, *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Basil Blackwell, 1987. Regina Blass, *Relevance Relations in discourse: A study with special reference to Sissala*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
4. Een mooi overzicht van de complexiteit van dit 'simpele' voegwoord en de gevolgen voor vertaling geeft Kermit Titrud in 'The Overlooked KAI in The Greek New Testament'. In: *Notes on Translation* 5 (1): 1-28. Dallas: Summer Institute of Linguistics, 1991.
5. F. Blass, A. Debrunner, and Robert Funk, 1961, *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago: University of Chicago, 1982, p. 32-33.
6. Een belangrijk aspect van 'Relevance Theory' waar we niet nader op kunnen ingaan, is de 'echoic use', waarbij uitspraken van anderen worden herhaald vanuit een andere houding dan die van de eerste spreker. De propositie verandert dus van vorm en krijgt bv. een ironisch tintje. De gedachte van iemand anders wordt herhaald met de bedoeling om deze af te wijzen door bv. bespotting. [Sperber en Wilson 1986: 237-241]
7. Howard Marshall, *The Gospel of Luke: A Commentary on the Greek Text*. Grand Rapids: Paternoster Press, 1987, p. 222.
8. The Greek New Testament, UBS (4th). Zie verder p. 216, noot 5.
9. De omissie van vers 39 in verschillende westerse getuigen is waarschijnlijk te wijten aan de invloed van Marcion, die het vers interpreteerde als een onacceptabele bevestiging van de autoriteit van het Oude Testament. B. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*. Stuttgart: UBS, 1975, p. 138.
10. Sommigen poneren dat vanaf vers 33 de Farizeeën niet meer aan het woord kunnen zijn, omdat er op een afstandelijke manier gesproken wordt over 'de discipelen van de

Farizeeën'. In Matteüs (9:14) zijn het de 'discipelen van Johannes' en in Marcus (2:18) 'de discipelen van Johannes en de Farizeeën'. Zie o.a. Marshall, p. 224.

11. Roland Mynet, *L'évangile selon Saint Luc: Analyse Rhétorique*, vol. 1-26. Paris: Les Editions Du Cerf, 1988, p. 75-76.

12. De jonge wijn zal bij het gisten uitzetten en de oude wijnzakken laten barsten. Verder is het ook zo dat de jonge wijn scherper is dan de oude wijn. Dus de toehoorders prefereren de oude bekende prediking boven de scherpe profetische oproep tot radicale bekering. Zie o.a. Marshall, p. 229.

Jan de Waard gebogen over een vroege Targum tekst
in de bibliotheek van het El Escorial in Madrid.
Foto: Privé-archief prof. De Waard

Ontwikkelingen in het tekstkritisch onderzoek van de laatste decennia

dr. A. van der Kooij

Tijden veranderen, ook in het tekstkritisch onderzoek. In deze bijdrage ter gelegenheid van het afscheid van prof. dr. J. de Waard als bijzonder hoogleraar Bijbelvertalen aan de Vrije Universiteit voldoe ik graag aan het verzoek van de redactie om een schets te geven van recente ontwikkelingen in het tekstkritisch onderzoek. Ik zal daarbij vooral stilstaan bij de vraag naar het beoogde doel van dit onderzoek.

I. Welke tekstvorm?

De noodzaak en het belang van tekstkritiek behoeven geen betoog: de Masoretische tekst van de Hebreeuwse bijbel, het Oude Testament, is in volledige vorm niet eerder beschikbaar dan in handschriften van rond het jaar 1000 (de codex Leningrad van 1008 is in feite het eerste complete handschrift), terwijl de meeste bijbelboeken minstens 1400 jaren voordien geschreven zijn. De vraag dringt zich dus op, of en in welke mate de ons bekende tekst in de voorgaande eeuwen betrouwbaar is overgeleverd.

Bij alle studie van de vele detailkwesties is een van de grote vragen op welke tekstvorm in het verre verleden men zich uiteindelijk richt. Welke tekstvorm is het doel van de toetsing van de betrouwbaarheid van de Masoretische tekst (MT)? Tot voor kort was de gangbare opvatting dat men zich diende te richten op de tekstvorm die overeenstemt met de laatste redactie (eindredactie) van de bijbelboeken, globaal te dateren in de zesde tot vierde eeuw v.C. voor wat de meeste bijbelboeken betreft (het boek Daniël dateert zoals bekend van rond het jaar 165 v.C.). E. Würthwein, in de vierde editie (1973) van zijn bekende *Der Text des Alten Testaments*, omschrijft de beoogde tekst aldus:

die Textgestalt, in der die alttestamentlichen Bücher vorlagen als sie ihre heutige Gestalt nach Umfang und Inhalt bereits erreicht hatten und zu kanonischen Schriften wurden, was – im einzelnen verschieden – seit dem 4. Jahrhundert vor Christus geschah (p. 102).

Het voordeel van deze visie is dat tekstkritiek zich niet bezighoudt met de ontstaansgeschiedenis van de bijbelboeken; dit is immers het terrein van de literaire kritiek (in diachrone zin opgevat) en van de redactiekritiek. De tekstkritiek richt zich op de toetsing van de tekst in het proces van de overlevering nadat het desbetreffende bijbelboek zijn volledige omvang heeft bereikt.

Deze boedelscheiding tussen tekstkritiek en literaire, c.q. redactiekritiek is in de praktijk evenwel niet gemakkelijk toepasbaar. Om een voorbeeld te geven. Algemeen wordt aangenomen dat grote delen van het eerste deel van het boek Jesaja (c. 1-39) teksten van oudere datum bevatten dan de hoofdstukken 40-66. Hoe nu te handelen in tekstkritisch opzicht bij problemen in deze oudere gedeelten? Het is namelijk denkbaar dat tussen de schriftelijke fixatie van een eerste redactielaag en de laatste (die van het gehele boek) verschrijvingen of anderszins zijn opgetreden. In het licht van bovenstaande omschrijving zou men deze gevallen buiten beschouwing moeten laten, maar in de praktijk is het moeilijk dit onderscheid te hanteren.

In de recente tijd worden, zij het om andere redenen dan zojuist geschetst, bij de bovenstaande omschrijving van de tekst die men door middel van de tekstkritiek zou willen reconstrueren en vaststellen, grote vraagtekens geplaatst. Bijgevolg treft men bij Würthwein in diens herziene (vijfde [1988]) editie van *Der Text des Alten Testaments* een andere omschrijving van het doel van de tekstkritiek aan:

Man wird es [...] in der Erarbeitung eines Textes zu sehen haben, der unter Berücksichtigung der Textzeugen und aufgrund textkritischer Überlegungen [...] die grösste äussere und innere Wahrscheinlichkeit besitzt, d.h. eines Textes, der die Entstehung einer abweichenden oder fehlerhaften Lesart möglichst plausibel macht und mit dem Kontext im engeren und weiteren Sinne im Einklang steht (p. 117).

Hier is geen sprake meer van een streven naar de reconstructie van de eindredactionele tekst dan wel van de tekst die nadien canoniek aanzien verkreeg, als doel van tekstkritische arbeid. De doelstelling is nu anders

geformuleerd: (uitgaande van de Masoretische tekst) gaat het om de reconstructie van een tekstvorm die nog niet de latere 'afwijkende' of 'foutieve' lezingen biedt.

Vanwaar deze andere omschrijving? Würthwein noemt als belangrijkste redenen de verscheidenheid en de instabiliteit van de tekst van bijbelboeken zoals valt af te lezen uit de bijbelhandschriften gevonden in de grotten van Qumran. Een uniforme en vaststaande tekst (de proto-MT) moge rond 100 n.C. aanwijsbaar zijn, zo wordt over het algemeen aangenomen, de situatie van vóór die tijd (de laatste eeuwen voor onze jaartelling) is een geheel andere geweest.

2. Nieuwe impulsen vanuit Qumran

Het zijn inderdaad de opzienbarende vondsten van bijbelteksten in de grotten van Qumran (sinds 1947) die het tekstkritisch onderzoek nieuwe impulsen hebben gegeven en het tevens voor nieuwe opgaven hebben gesteld. Ook al is het waar dat vele bijbelteksten van Qumran (ca. 50%) duidelijk maken dat de MT op een oude tekstoverlevering teruggaat, het is eveneens duidelijk geworden dat er tevens teksten van bijbelboeken zijn geweest die opmerkelijke verschillen met de MT te zien geven zowel kwantitatief (omvang tekst) als qua compositie (volgorde hoofdstukken). De meest bekende en meest sprekende voorbeelden betreffen de boeken Samuël en Jeremia.

Verschillen met de MT die in het geval van beide boeken voor een deel reeds op het niveau van de Griekse vertaling (de Septuaginta) bekend waren, blijken ook in een Hebreeuwse vorm in de hellenistische tijd te hebben bestaan. De grote vraag is hoe men deesignaleerde verscheidenheid van bijbelteksten het beste zou kunnen verklaren. Een bekend, zij het inmiddels weer op de achtergrond geraakt verklaringsmodel is door de Amerikaanse geleerde F.M. Cross aan het einde van de jaren zestig naar voren gebracht, te weten de theorie van de drie 'lokale' (regionale) teksttypen. Hij baseerde deze theorie voornamelijk op de drie teksten van de boeken Samuël: LXX Samuël, 4QSam-a en MT Samuël. LXX Samuël gaat zijns inziens terug op een Hebreeuwse tekst (overeenstemmend met, maar ook verschillend van 4QSam-a) uit Egypte, 4QSam-a betuigt het Hebreeuwse teksttype uit Palestina, terwijl het derde teksttype, de voorloper van de MT, uit Babylonië afkomstig zou kunnen zijn. De gedachte van Cross is dat deze proto-MT kort voor het begin van onze jaartelling met de geleerde Hillel naar Palestina (Jeruzalem) kwam.

De belangrijkste bezwaren tegen dit model zijn dat het te zeer op tekstuele gegevens van een bijbelboek is gebaseerd en vooral dat het onvoldoende recht doet aan de verscheidenheid van teksten in Palestina/Judea, zoals deze vooral dankzij de vondsten van Qumran aan het licht getreden is. De modellen die momenteel opgeld doen pogen daarom deze verscheidenheid of pluriformiteit van teksten in de ene regio van Judea te verdisconteren. Er kunnen globaal genomen vier verklaringsmodellen worden onderscheiden.

Tov: kortere tekstvorm, oudere editie

(1) E. Tov (Jeruzalem) heeft, vooral op basis van zijn studie van de teksten van Jeremia, de volgende theorie ontwikkeld: een beduidend kortere tekstvorm (zoals in het geval van LXX Jeremia en 4QJer-b) attesteert in veel gevallen een oudere editie van het desbetreffende bijbelboek, een editie die nadien ingrijpend bewerkt is tot een editie (tekstvorm en compositie) van het boek die met de latere MT overeenstemt (de proto-MT). De oudere editie, voor enkele boeken betuigd door Qumran en LXX, representeert een fase in de ontstaansgeschiedenis van het bijbelboek, en behoort derhalve tot het terrein van de literaire kritiek, en niet tot dat van de tekstkritiek. De proto-MT editie van een bijbelboek is de tekst die uiteindelijk als de normatieve tekst is gaan gelden. Overigens heeft de proto-MT wel oude papieren; hij is reeds in de derde eeuw v.C. betuigd (bijv. 4QJer-a) en is vermoedelijk de tekst geweest die in de tempelbibliotheek van Jeruzalem werd bewaard en door de Farizeeën is gepropageerd. Langere tijd hebben twee (of meer) edities van bijbelboeken naast elkaar bestaan, aldus Tov; de verschillende edities gaan waarschijnlijk op de Perzische tijd terug.

Ulrich: pluriformiteit van teksten

(2) E. Ulrich, leerling van Cross, is van oordeel dat de tekst van de bijbelboeken lange tijd (tot in de eerste eeuw n.C.) aan veranderingen en bewerkingen onderhevig is geweest. Meerdere literaire edities (oudere en latere) waren het gevolg, waarvan wij er nu dankzij Qumran en LXX enkele kennen. Anders dan Tov is hij van mening dat pas in de tweede eeuw n.C. stabilisatie van de tekst, in de zin van de vaststelling van de canonieke tekst, optreedt. Uit de pluriformiteit van teksten en edities komt eerst dan de proto-MT voort.

Van der Woude: Masoretische tekst naast andere vormen

(3) De variant die A.S. van der Woude (Groningen) bepleit is dat de ene, uniforme tekst (proto-MT) niet uit de pluriformiteit voortkomt, maar teruggaat op een teksttype dat vóór het jaar 100 reeds aanwijsbaar is (cf. Tov). Hij is met Tov van mening dat de proto-MT een teksttraditie vertegenwoordigt die in de tempelkringen van Jeruzalem reeds als de tekst gold, terwijl daarnaast in de laatste eeuwen voor onze jaartelling elders in Palestina andere teksttradities circuleerden. Of deze teksten een oudere editie van de proto-MT vertegenwoordigen lijkt hem vooralsnog onwaarschijnlijk.

Barthélemy: strikte definitie

(4) Als vierde model verdient de theorie van D. Barthélemy aandacht: de MT (de tekst van rond het jaar 1000, in strikte zin) gaat terug op de proto-MT en deze op zijn beurt op de pre-MT; uit Qumran en via LXX zijn ook teksttypen bekend die hij als 'extra-massorétique' bestempelt. Proto-MT definieert hij strikter dan gewoonlijk gebeurt: als voorbeeld van deze tekstvorm noemt hij de Twaalfprofeetenrol van Wadi Murabba'at (begin tweede eeuw n.C.), die tot in allerlei orthografische bijzonderheden overeenstemt met MT (zij het uiteraard zonder de aspecten van vocalisatie e.a.). Als vertegenwoordiger van de pre-MT komt 1QJes-b in aanmerking, een archaisch teksttype dat nog niet de kenmerken (in termen van orthografie en speciale lezingen) van de proto-MT vertoont. Daarentegen draagt de grote Jesajarol uit de eerste grot, 1QJes-a, kenmerken die zijns inziens tot de kwalificatie 'niet-masoretisch' aanleiding geven.

Het is hier niet de plaats de genoemde modellen te evalueren. Het is duidelijk dat twee vragen centraal staan in de discussie:

(a) Uit de laatste eeuwen van voor onze jaartelling zijn teksten bekend die als proto-MT (en/of als pre-MT) kunnen worden getypeerd, maar de vraag is of deze tekstoverlevering in kringen van de tempel toen reeds als dé tekstvorm werd beschouwd. Ondenkbbaar is dit niet. Men heeft in dit verband wel gesuggereerd dat in de periode na de herinwijding van de tempel (164 v.C.) de zorg die Judas de Makkabeeër getuige 2 Makk. 2:14 aan het herstel van de tempelbibliotheek besteedde, met een keuze voor een bepaalde (achteraf gezien proto-MT) tekstvorm gepaard ging. Het verdient ook overweging dat het tempelmilieu als zodanig de plek van officiële, geschoolde schrijvers en derhalve de plaats van de betere en nauwkeurig overgeleverde teksten is geweest.

(b) Er zijn gegevens die op het bestaan van andere edities wijzen, maar hoe zijn deze edities te waarderen en te verklaren? Vertegenwoordigen zij een oudere editie uit de Perzische tijd die ons een blik gunt in de ontstaansgeschiedenis van een latere proto-MT uitgave, of zijn zij te beschouwen als creatieve, literaire bewerkingen van de reeds bestaande pre- of proto-MT (zoals bijv. de Samaritaanse Pentateuch)? Of gaan twee ons bekende edities op een gemeenschappelijke oudere tekstvorm terug? Nader onderzoek, voor elk bijbelboek afzonderlijk, zal dit moeten uitwijzen.

Een intrigerende vraag hierbij is of in het geval van creatieve, literaire bewerkingen, hetzij in Hebreeuwse vorm hetzij in Griekse versie, verbindingen te leggen zijn met stromingen en partijen in het toenmalige jodendom. Het is de vraag naar de verhouding tussen pluriformiteit van teksten en pluriformiteit van het vroege jodendom. Eigen onderzoek heeft mij duidelijk gemaakt dat bijv. de Griekse vertaling van het boek Jesaja in feite de claims van een speciale groep Joden in Egypte, de groep rond de hogepriester Onias (naar Egypte gevlucht en aldaar een tempel gebouwd met een beroep op Jes. 19:19; zie Josephus, Oudheden, xiii, 62vv.), legitimeert. Hetzelfde is bekend van de Samaritaanse Pentateuch met betrekking tot de claim van Sichem en de Gerizim, en hetzelfde kan m.i. gezegd worden van de grote Jesajarol van Qumran (1QJes-a) met betrekking tot het legitimeren van de 'afscheiding' van de priesterschap in Jeruzalem door de gemeenschap van Qumran.

3. Tekstkritiek en redactiekritiek

Hoe dit ook zij, de vraag die nu dient te worden gesteld is: tot welke doelstelling van de tekstkritiek leidt het model dat men aanhangt? In het tekstkritisch bedrijf stelt de studie van de vele details uit de aard der zaak haar eigen vakmatige eisen, maar het valt niet te ontkennen dat bij de uiteindelijke weging van varianten de kijk die men heeft op de vroegste tekstgeschiedenis een groot gewicht in de schaal legt.

We zagen reeds hoe Würthwein zijn omschrijving bijstelde. Kenmerkend voor model 1 is dat een oudere editie tot de ontstaansgeschiedenis van het bijbelboek gerekend wordt. Aangezien deze fase zaak is van literaire of redactiekritiek is zij geen doel van tekstkritiek, aldus Tov. De tekstkritiek dient zich uitsluitend te richten op de vaststelling van de proto-MT.

Wat het tweede model betreft is de doelstelling van de tekstkritiek niet zo duidelijk af te bakenen. Hier past de omschrijving van Würthwein (zie boven) of die van H.J. Stipp: 'Textkritik fällt diachrone Urteile [...] und

betreibt Vorstufenrekonstruktion, wenn und solange die Erklärungsbedürftigkeit der Daten dies erfordert' (1990, p. 33). Eenvoudig gezegd: teruggaan in de tekstoverlevering van een bijbelboek zo ver als redelijkerwijs nodig en mogelijk is, inclusief oudere tekstfasen.

Bij de modellen 3 en 4 gaat het er uiteindelijk om door middel van toetsing en reconstructie op basis van de beschikbare gegevens de proto- resp. de pre-Masoretische tekst van een bijbelboek vast te stellen.

Momenteel wordt gewerkt aan een nieuwe editie van de Hebreeuwse tekst van het Oude Testament, *Biblia Hebraica, Editio Quinta* geheten ('de vijfde', na de drie edities van R. Kittel en de *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, 1977, geteld als vierde). Jan de Waard en schrijver dezes maken deel uit van de Editorial Committee van dit project dat onder auspiciën van de United Bible Societies wordt uitgevoerd. De tekstkritische arbeid ter voorbereiding van een geheel nieuw kritisch apparaat vormt de kern ervan. In het kader van dit project is gekozen voor de optie om de tekstoverlevering van de Masoretische traditie zo ver als mogelijk, tekstueel en temporeel, te reconstrueren. In de *Guidelines for Contributors* staat te lezen:

'The aim of this edition in rendering judgments in its apparatus is to indicate the earliest attainable form(s) of the text based on the available evidence' (p. 4).

Daarbij zijn conjecturen niet uitgesloten 'as a means of explaining the evidence of textual transmission' (ibid.). Evenwel, in gevallen waar van een andere editie sprake is, worden de desbetreffende verschillen in het apparaat als 'lit' ('literary') aangeduid. Deze strategie is onder de gegeven omstandigheden wel de beste, al zal het veelal niet gemakkelijk zijn te beslissen wanneer men 'lit' als typering toepast. De grens tussen verschillen die tot de categorie 'lit' behoren en die welke als varianten binnen dezelfde tekst kunnen worden beschouwd is niet scherp te trekken. Bovendien verschilt de situatie heel sterk per bijbelboek. Het is daarom aan elke individuele book editor om naar zijn of haar eigen inzichten te handelen.

Het ideaal zou natuurlijk zijn om door middel van het tekstkritisch onderzoek tot de eerste tekstvorm van een bijbelboek (in de proto- of pre-Masoretische fase) te geraken. Nog afgezien van de vraag of, zoals sommigen van oordeel zijn, er nimmer van een eindredactie in strikte zin sprake is geweest, moet het ideaal ideaal blijven: de tekstoverlevering uit

de periode vóór 250 v.C. is namelijk niet geattesteerd. Het is om die reden dat gekozen is voor de omschrijving 'the earliest attainable form [...] based on the available evidence'. Hoe omfloerst deze doelstelling moge zijn, het betekent niet dat wij ter zake van (de) oorspronkelijke teksten volledig in het duister tasten. Bij alle kleine en grote verschillen tussen MT enerzijds en de beschikbare handschriften en tekstgetuigen anderzijds hebben de vondsten van Qumran ook duidelijk gemaakt dat de MT een teksttraditie vertegenwoordigt die naar verhouding zeer betrouwbaar is overgeleverd. Vaststelling van de oudst bereikbare tekstvorm is dus de opgave van de tekstkritiek, een opgave die niet alleen voor de exegese, maar tevens voor het vertalen van deze tekst fundamenteel is.

Prof.dr. A. van der Kooij is hoogleraar Oude Testament en geschiedenis van de Israëliëse godsdienst en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Leiden.

Bibliografische gegevens:

D. Barthélemy, *Critique textuelle de l'Ancien Testament*. Tome 3 (OBO 50/3), Fribourg/Göttingen 1992, xcvi-cxvi.

H.J. Stipp, *Das Verhältnis von Textkritik und Literarkritik in neueren alttestamentlichen Veröffentlichungen*, BZ 34 (1990), 16-37.

E. Tov, *Textual Criticism of the Hebrew Bible*, Minneapolis, Assen/Maastricht, 1992.

E. Ulrich, 'The Canonical Process, Textual Criticism, and Later Stages in the Composition of the Bible', in M. Fishbane and E. Tov (eds), *'Sha'arei Talmon'*. *Studies in the Bible, Qumran, and the Ancient Near East*, Winona Lake 1992, 267-291.

A.S. van der Woude, 'Pluriformity and Uniformity. Reflections on the Transmission of the Old Testament', in J.N. Bremmer and F. Garcia Martinez (eds), *Sacred History and Sacred Text in Early Judaism*, Kampen 1992, 151-169.

E. Würthwein, *Der Text des Alten Testaments. Eine Einführung in die Biblia Hebraica*, 4. Auflage, Stuttgart 1973; 5. Aufl., 1988.

Bibliografie

Published writings of dr. Jan de Waard

- 1957 De interpretatie van het acrostichon amen in DSD X, 1-8, *Vox Theologica* 27. 142-148.
- 1965 *A comparative Study of the Old Testament Text in the Dead Sea Scrolls and in the New Testament. Studies on the Texts of the Desert of Judah*. Edited by J. van der Ploeg O.P., Volume IV. Leiden: E.J. Brill.
- 1966 Idem. Reprint.
- 1967a Review of: Ed. Jacob, C.A. Keller and S. Amsler, Osée, Joël, Abdias, Jonas, Amos. *Commentaire de l'Ancien Testament*. XIa. *Flambeau* 14. 110.
- 1967b Review of: M.N. Sander and M.I. Trenel, *Dictionnaire hébreu-français*. *Flambeau* 14. 116.
- 1968a Review of: André Lacocque, *Le devenir de Dieu*. *Flambeau* 17. 57.
- 1968b Review of: Jacques Ellul, *Politique de Dieu et politiques de l'homme*. *Flambeau* 18. 120-121.
- 1968c Un manuel de traduction orale pour le pays Bamileké. *TBT* 19. 131-143.
- 1969a Quelques problèmes de traduction dans le livre des Psaumes. *Flambeau* 21. 23-30.
- 1969b The translation of some figures of speech from Psalms in Bamileke and Bamoun. *TBT* 20. 143-149.

- 1970a Review of: Alphonse Maillot and André Lelièvre, Les Psaumes, Tome III. *Flambeau* 26. 140.
- 1970b Review of: John J. Coutts, Prophets and Kings of Israel: A History of Israel from the Institution of the Monarchy to the Fall of Samaria. *Flambeau* 25. 68.
- 1970c Translator's Handbook of Ruth. *TBT* 21. 157-169.
- 1971a Do you use "clean language"? *TBT* 22. 107-115.
- 1971b Review of: G. von Rad, La Genèse. *Flambeau* 32. 276-278.
- 1971c Selected translation problems from the Prophets with particular reference to Bamiléké. *TBT* 22. 146-154.
- 1971d The quotation from Deuteronomy in Acts 3. 22, 23 and the Palestinian text: additional arguments. *Biblica* 52. 537-540.
- 1972 Notes sur le système verbal dans les langues Guiziga et Podoko. *Africana Marburgensia* 5. 45-58.
- 1973a *A Translator's Handbook on Ruth* (with Eugene A. Nida). London: United Bible Societies.
- 1973b Biblical metaphors and their translation. *Melita Theologica* XXV (1-2). 13-25.
- Idem:
1974. *TBT* 25. 107-116.
- 1973c Review of: R. Barthes, F. Bovon, E.J. Leenhardt, R. Martin-Achard and J. Starobinski, Analyse structurale et exégèse biblique, essais d'interprétation. *TBT* 24. 341-343.
- 1973d Translation techniques used by the Greek translators of Ruth. *Biblica* 54 (4). 499-515.
- 1974a A Greek translation technical treatment of Amos 1. 15. In: Matthew Black and William A. Smalley, eds., *On Language, Culture, and Religion*. The Hague: Mouton. 111-118.
- 1974b Review of: A.A. Anderson, The Book of Psalms, New Century Bible. *TBT* 25. 354-355.

- 1974c Review of: Eugene Howard Barth and Ronald Edwin Cocroft, eds., Festschrift to honour F. Wilbur Gingrich. *TBT* 25. 152-154.
- 1974d Review of: René Vuilleumier and Carl A. Keller, Michée-Nahoum-Habacuc-Sophonie, Commentaire de l'Ancien Testament XIB. *TBT* 25. 357-358.
- 1974e Stijl- en vormproblemen bij het vertalen van het Oude Testament. *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 74. 201-212.
- 1975a Review of: Heerma van Voss and N.A. van Uchelen, eds., Travels in the World of the Old Testament. *TBT* 26. 358-360.
- 1975b Missing the whole point and what to do about it (with Norman A. Mundhenk). *TBT* 26. 420-433.
- 1976 Bulletin of the Old Testament. *TBT* 27. 341-349.
- 1977a Review of: J.P. Fokkelman, Narrative Art in Genesis. Specimens of Stylistic and Structural Analysis. *TBT* 28. 159-161.
- 1977b The chiasmic structure of Amos 5. 1-17. *Vetus Testamentum* 27. 170-177.
- 1977c Componential analysis of meaning as a tool used by translators of Greek. *Bull. UBS* 108/109. 12-15.
- 1978a Review of: M.M. Bravmann, Studies in Semitic philology. *TBT* 29. 341-343.
- 1978b Gleiche Übersetzungsprobleme über zwei Jahrtausende - am Beispiel der Septuaginta. In: S. Meurer, ed., *Eine Bibel - viele Übersetzungen*. Stuttgart: Evangelisches Bibelwerk. 63-70.
- 1978c Translation techniques used by the Greek translators of Amos. *Biblica* 59. 339-350.
- 1979a *A Translator's Handbook on the Book of Amos* (with William A. Smalley). New York: United Bible Societies.
- 1979b Review of: Helli Halbe, ed., Psycholinguistik. *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 33. 170-171.

- 1979c Vers une identification des participants dans le livre de Michée. In: Prophètes, Poètes et Sages d'Israël. Hommages Edmond Jacob. *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses* 59. 509-516.
- 1979d Σημιτισμοί στην Έλληνική Κ.Δ. (Semitisms in the Greek New Testament). Δελτίο Βιβλικών Μελετών. (Bulletin of Biblical Studies) 8. 102-112.
- 1979e The translator and textual criticism. *Biblica* 60. 509-529.
- 1979f Review of: M. Delcor, ed., Qumran. Sa piété, sa théologie et son milieu. *Bibliotheca Orientalis* 36. 348-349.
- 1979g Swedish adaptation of: Missing the whole point and what to do about it (with Norman A. Mundhenk). In: Birger Olsson, red., *En bok om Rut*. Uppsala: EFS förlaget. 98-112.
- 1979h Review of: J.J.A. Mooy, A study of metaphor. *TBT* 30. 145-147.
- 1980 Review of: Léo Laberge, La Septante d'Isaie 28-33. Étude de tradition textuelle. *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses* 60. 88-89.
- 1981a "Homophony" in the Septuagint. *Biblica* 62 (4). 551-561.
- 1981b Foreword in: Albert J. Borg, *A Study of Aspect in Maltese*. Ann Arbor, MI: Karoma Publishers. VII-VIII.
- 1981c Review of: C.C. de Bruin, ed., Vetus Testamentum Pars Secunda, Pars Tertia; Novum Testamentum devotionis modernae. *TBT* 32. 337-339.
- 1981d Review of: J.L. Cunchillos, Estudio del Salmo 29. *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses* 61. 188-189.
- 1982a *The structure of Qoheleth*. Proceedings of the Eighth World Congress of Jewish Studies, Division A: The Period of the Bible. Jerusalem. 57-64.
- 1982b The treasure of life. *The Ecumenical Review* 34. 258-269.

- 1982c Discourse structure in Matthew's Gospel (with David J. Clark). *Scriptura*. Special Issue I. 1-97.
- 1983a What about the Fun of the Pun? Word-plays and their Translation. In: S. Meurer, ed., *Mittelpunkt Bibel*. 79-88. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- 1983b Review of: H. Heater, A Septuagint Translation Technique in the Book of Job. *Revue de Qumran* 43. 433-435.
- 1983c Review of: E.C. Ulrich, The Qumran Text of Samuel and Josephus. *Revue de Qumran* 42. 285-290.
- 1984a Het nieuwe in de nieuwste bijbelvertaling. *Van Taal tot Taal* 28. 3-9.
- 1984b La Septante: une traduction. In: Lectio Divina 119. *Etudes sur le judaïsme hellénistique*. Congrès de Strasbourg 1983. R. Kuntzmann and J. Schlosser eds., Paris: Les éditions du Cerf. 133-145.
- 1984c Οι Έβδομήκοντα: μιὰ μετάφραση. (The Septuagint: a Translation). Δελτίο Βιβλικών Μελετών (Bulletin of Biblical Studies) 13. 17-30.
- 1984d Review of: A. Aejmelaeus, Parataxis in the Septuagint. *Biblica* 65. 121-124.
- 1984e Le Dieu créateur dans l'hymne du livre d'Amos. Foi et Vie LXXXIII 5. *Cahier biblique* 23. Paris. 35-44.
- 1985a Vertalen in het algemeen en vertalen van de bijbel in het bijzonder. And: Vertalen als communicatieproces. In: *Bijbelvertalen. Liefhebberij of wetenschap?* red. H.W. Hollander en E.W. Tuinstra. Haarlem: NBG. 9-19 and 43-61.
- 1985b Die hermeneutischen Prinzipien der "Bibel im heutigen Deutsch." In: Joachim Gnllka and Hans Peter Rüger eds., *Die Übersetzung der Bibel - Aufgabe der Theologie*. Stuttgarter Symposion 1984. Bielefeld: Luther-Verlag. 169-179.
- 1986 *From one language to another*. (with Eugene A. Nida). Nashville: Thomas Nelson.

- 1987a Quel texte traduire? Le traducteur face au conflit des interprétations. *Meta* 32. 1, Montreal, *Numéro spécial: La traduction biblique*. Red. J.C. Margot. 16-20.
- 1987b Az Ö szövétség fordítása ma. (Translating the Old Testament today). Lecture Budapest Raday College, April 1987. *Theologiai Szemle. Magyarországi egyházak ökumenikus tanácsának folyóirata* XXX 4. 199-202.
- 1988a The Notion of Equivalence in the Science of Translating. In: I. Karavidopoulos ed., *Diakonia. In Memoriam V. Stoyannos*. Thessaloniki. 293-306.
- 1988b La traduction de l'Ancien Testament aujourd'hui. In: L'Ancien Testament dans l'église. *Etudes Théologiques* 8. Chambésy-Genève: Editions du centre orthodoxe du Patriarcat Oecuménique. 129-140.
- 1988c Pourquoi une traduction en langue courante? In: Paul Miron ed., *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität* 7. Freiburg/München: Verlag Karl Alber. 135-139.
- 1989a Jotham's Fable: An exercise in clearing away the unclear. In: K. Aland et S. Meurer eds., *Wissenschaft und Kirche. Festschrift Eduard Lohse*. Bielefeld: Luther Verlag. 362-370.
- 1989b Foreword in: Giancarlo Rinaldi, *Biblia Gentium*. Roma. 35-39.
- 1989c Review of: Beat Zuber, *Das Tempussystem des biblischen Hebraisch*. *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses* 69. 196-197.
- 1989d Review of: Brian Tidiman, *Le Livre d'Ezéchiel*. *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses* 69. 210-211.

- 1989e *Van overzetting en overspel. De fidus interpres op zoek naar getrouwheid*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de wetenschap van het bijbelvertalen aan de faculteit der godgeleerdheid en de faculteit der letteren van de Vrije Universiteit te Amsterdam op vrijdag 27 oktober 1989. VU en Nederlands Bijbelgenootschap. (Translation and adulteration. The fidus interpres in search of faithfulness. Inaugural lecture, held on Friday October 27, 1989, in the Faculties of arts and theology of the Free University of Amsterdam. Free University and Netherlands Bible Society.)
- 1989f Bibliafordítás és idegen kultúrák. (Bible Translation and Foreign Cultures). *Theologiai Szemle* XXXII 3. 129-131.
- 1990a Foreword in: Ype Schaaf, *Hij ging zijn weg met blijdschap*. Kampen: J.H. Kok. 7.
- 1990b Old Greek Translation Techniques and the Modern Translator. *TBT* 41. 311-319.
- 1991a Traduction et altération. L'interprète en quête de la fidélité. *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses* 71. 2. 151-168.
- 1991b Translation as Cultural Transfer. In: K.Chr. Felmy e.a., *Kirchen im Kontext unterschiedlicher Kulturen. Aleksandr Men in memoriam*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 745-751.
- 1991c The Interim and Final HOTTP Reports and the Translator: A Preliminary Investigation. In: G.N. Norton - S. Pisano (eds.): *Tradition of the Text. Studies Offered to Dominique Barthélemy in Celebration of his 70th Birthday*. Freiburg and Göttingen: Universitätsverlag and Vandenhoeck & Ruprecht. 277-284.
- 1992a *A Translator's Handbook on the Book of Ruth*. Second Edition. New York: United Bible Societies.
- 1992b *Methodological Reflections on a New Edition of the Hebrew Bible. Actes du troisième Colloque international Bible et Informatique*. 239-243. Paris - Genève: Champion - Slatkine.

- 1992c Paraphrase Revisited. In: Heidemarie Salevsky (Hrsg.): *Wissenschaftliche Grundlagen der Sprachmittlung. Berliner Beiträge zur Übersetzungswissenschaft*. (Otto Kade zum Gedenken). 65-75. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- 1993 Metathesis as a Translation Technique? In: Justa Holz - Mänttari und Christiane Nord (Hrsg.): *Traducere Navem. Festschrift für Katharina Reiß zum 70. Geburtstag*. Studia Translatologica. Ser. A. Vol. 3. 249-260. Tampere. 1993.
- 1995 Review of: Willis Barnstone, *The Poetics of Translation. History, Theory, Practice*. *Hebrew Studies* 36. 144-146.
- 1996 Hebrew Rhetoric and the Translator. In: L.J. de Regt, J. de Waard, J.P. Fokkeman, *Literary Structure and Rhetorical Strategies in the Hebrew Bible*. Van Gorcum and Eisenbrauns.

In the press:

Textual Criticism and the Translator: A Handbook on Isaiah. Eisenbrauns.

Article on 'Bibelübersetzung'. In: Heidemarie Salevsky (Hrsg.), *Sachwörterbuch der Translationswissenschaft*. Julius Groos Verlag, Heidelberg.

In preparation:

Textual Criticism and the Translator: A Handbook on Jeremiah. Eisenbrauns.

Ruth and Proverbia in the Biblia Hebraica Quinta Project.

Several articles.

Kort Nieuws

Bijbelgenootschappen hielden Wereldassemblee

Van 26 september tot en met 3 oktober vond in Mississauga (Canada) de Assemblee plaats van de United Bible Societies (Wereldbond van Bijbelgenootschappen). Deze Assemblee had als thema 'God's Word: Life for All' ('Gods Woord: leven voor allen').

370 afgevaardigden van 135 bijbelgenootschappen die in 141 landen en gebieden werken, bogen zich daar over verleden, heden en toekomst. Ook over het verleden, want dit jaar bestaan de United Bible Societies vijftig jaar. Dat werd gevierd tijdens de Assemblee o.a. in een speciale kerkdienst op zondag 29 september. De UBS werd in 1946 opgericht; het Nederlands Bijbelgenootschap heeft daarbij een stimulerende rol gespeeld.

Over de toekomst van het wereldwijde bijbelverspreidingswerk spraken de aanwezigen aan de hand van een beleidsdocument. Daarin staat o.m. het streven voor het vertalen van de bijbel.

In het jaar 2010 zouden vertaald moeten zijn:

- de hele bijbel in alle talen met meer dan 500.000 sprekers
- het nieuwe testament in alle talen met meer dan 250.000 sprekers
- bijbelgedeelten in elke taal met meer dan 100.000 sprekers.

Namens het Nederlands Bijbelgenootschap woonden voorzitter mevrouw C.P. Punt-Voorbij en algemeen secretaris drs. C. van der Hoeven de Assemblee bij.

Geschiedenis van de UBS geboekstaafd

De geschiedenis van de United Bible Societies (Wereldbond van Bijbelgenootschappen) is beschreven in een 330 pagina's tellend boek, 'Taking the Word to the World: Fifty Years of the United Bible Society'. De UBS is uitgever van dit boek. Het is gepresenteerd tijdens de onlangs gehouden Assemblee van de UBS in Mississauga, Canada. Daar vierden de UBS hun vijftigjarig bestaan.

Edwin Robertson, een vierentachtigjarige Brit, schreef 'Taking the Word to the World'. Robertson werkte onder meer bij de BBC, de WACC en de UBS. Hij schreef diverse biografieën - onder andere over Bonhoeffer en Wycliffe - en diverse boeken over de bijbel en de omroep. Hij is tevens baptistenpredikant in Londen.

Jan J. van Capelleveen schrijft boek over geschiedenis van bijbelvertalen

De gerenommeerde publicist Jan J. van Capelleveen, onder andere in dienst geweest bij het Nederlands Bijbelgenootschap, heeft een boek geschreven over de geschiedenis van bijbelvertalen en van de invloed van bijbelvertalingen op de samenleving. Onder de titel 'Het Woord gaat zijn weg' geeft het Nederlands Bijbelgenootschap dit boek uit. Van Capelleveen beschrijft bijbelvertaalwerk vanaf het begin van onze jaartelling tot nu toe. Het Woord vooraf is geschreven door dr. G.J. van Butselaar, algemeen secretaris van de Nederlandse Zendingsraad. Uitvoerige noten, een lijst van geraadpleegde literatuur en registers van bijbelvertalingen en persoonsnamen maken dit boek tot een goed toegankelijk standaardwerk. Op maandag 21 oktober zal de presentatie van dit boek plaatsvinden in de Balzaal van het gebouw van de Rijksdienst voor de Beeldende Kunst aan het Plein in Den Haag.

Formaat 17 x 24 cm, gebonden, omvang ca. 350 pagina's, ISBN 90 6126 916 4, prijs f 54,90 / Bfr. 1095.

Nieuwe districtssecretarissen en vertegenwoordiger

Op 1 oktober jl. zijn twee nieuwe districtssecretarissen in dienst getreden van het Nederlands Bijbelgenootschap.

P.B. Sterrenburg (33) zal het district Midden-Nederland van de heer L.C. Gerritsen overnemen na diens pensionering per 1 maart 1997. Dit gebied omvat Overijssel, Gelderland en Flevoland. De heer Sterrenburg was o.m. godsdienstleraar aan het Lauwerscollege te Buitenpost.

B.C.J. van Dijke (37) is de nieuwe districtssecretaris in Groningen, Friesland en Drenthe. Daar volgt hij H. Ruiter op, die op 1 mei volgend jaar met pensioen gaat. De heer Van Dijke werkte tot 1 oktober bij stichting Dienst te Velde als beleidscoördinator.

Bij de afdeling Uitgeverij is de heer D. te Brake (43) aangesteld als medewerker Verkoop Buitendienst voor Zuid- en Midden-Nederland. Hij volgt de heer P.J. Schalk daar op. Te Brake werkte eerder als vertegenwoordiger in de meubelindustrie en textiel.

Belangrijke Engelse bijbeluitgaven

Het Nederlands Bijbelgenootschap vertegenwoordigt in Nederland het bijbelfonds van Oxford University Press in Oxford, Engeland. Bij deze uitgeverij is een aantal belangrijke bijbeluitgaven verschenen die dus bij het NBG besteld kunnen worden, rechtstreeks of via de boekhandel.

New Revised Standard Version Anglicized Edition (NRSV)

De bijbel in hedendaagse taal. Stijlvol en passend in de traditie van de geautoriseerde Engelstalige bijbelvertalingen. Deze vertaling volgt de Engelse grammatica, spelling en interpunctie. 1172 pagina's

Gebonden met stofomslag, formaat 14 x 21 cm, ISBN 019 107 000 9. Prijs f 35,00 / Bfr. 700

Idem with Apocrypha

1442 pagina's, ISBN 019 107 001 7. Prijs f 40,00 / Bfr. 800

The New Oxford Annotated Bible with Apocrypha

De New Revised Standard Version-tekst met aantekeningen, inleidingen en kaarten. Aangevuld met studies over de verschillende schrijfstijlen in de bijbel.

Ca. 1600 pagina's, gebonden 16 x 23 cm, ISBN 019 528 356 2. Prijs f 80,00 / Bfr. 1600

The Revised English Bible with Apocrypha (REB)

Een nieuwe herziene vertaling voor kerkelijk en privé-gebruik voor bijbelstudie en dagelijks bijbellesen. Met inleidingen op het Oude en het Nieuwe Testament en de apocriefe of deuterocanonieke boeken. 1275 pagina's, gebonden met stofomslag 14 x 21 cm,

ISBN 019 101 220 3. Prijs f 38,00 / Bfr. 760

Oxford Bible Atlas

3e druk (herziene uitgave)

Een uitstekende geografische gids van het Heilige Land vanaf de uittocht tot en met de nieuwtestamentische periode.

144 pagina's, geïllustreerd en 26 kleurenkaarten, ingenaaid 19 x 25 cm.

ISBN 019 143 451 5. Prijs f 16,00 / Bfr. 320

The Oxford Reference Bible

Gift edition

Deze handzame bijbel bevat naast de bijbeltekst (Authorized King James Version) veel studiemateriaal, zoals tekstverwijzingen, centraal afgedrukt tussen de tekstkolommen, een woordenlijst en een uitgebreide concordantie (328 pag.) en 10 kaarten. Geschikt voor intensief dagelijks gebruik. Een buitengewoon goede en degelijke hulp bij bijbelstudie.

1557 pagina's dundruk papier, gebonden in een soepele, leren band, 12 x 18 cm.

ISBN 019 111 602 5. Prijs f 93,00 / Bfr. 1860

The Oxford Gift Bible

King James Version in een klein en handzaam formaat, met kleur op snee en in stijlvolle doorschuifhoes.

888 pagina's, gebonden 11 x 15 cm, zwarte band:

ISBN 019 111 540 1. Prijs f 26,00 / Bfr. 520;

witte band:

ISBN 019 111 501 0. Prijs f 26,00 / Bfr. 520

Het Nederlands Bijbelgenootschap vertegenwoordigt ook de fondsen van buitenlandse bijbelgenootschappen, die zijn aangesloten bij de United Bible Societies (Wereldbond van Bijbelgenootschappen). In de bestel- en prijslijst van het NBG zijn de meest courante bijbeluitgaven in 42 talen vermeld. Daarnaast zijn er nog overzichten verkrijgbaar van een aantal minder courante edities of talen. Voor het adres van het NBG: zie ommezijde.